

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

(ગુજરાત કોપીરાઈટ વિભાગ)

૭૦૧

અનુક્રમાંક ~~૩૦૨~~ કિંમત

ગ્રંથનામ પીલીટીકલ ઇકોનામી

'અર્થશાસ્ત્ર' પદ્ય ના પહેલા ભાગ

લગાંક

A LECTURE
ON
POLITICAL ECONOMY.
PART I.

PRODUCTION OF WEALTH.

DELIVERED BEFORE A MEETING OF THE
DNYAN PRASARAK MUNDLI,

On 8th April 1873.

AND BEFORE THE

KHOJA GENERAL MEETING

On 28th May 1873.

BY

NASSARWANJI HIRJIBHAI PATEL.

(HEAD MASTER ALFRED AND MAZAGON
HIGH SCHOOLS).

પોલીટીકલ ઈકોનામી

ઈથાને

“અર્થવિદ્યા” ના પેહેલા ભાગ,

“દ્રવ્યની ઉત્પત્તી” પર

તા. ૮ મી એપ્રિલ સને ૧૮૭૩ ને દીને

“જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી” માં, તથા

તા. ૨૮ મી મેએ સને ૧૮૭૩ ને દીને “ખોજા જનરલ

મીટીંગ” માં કીધેલું ભાષણ.

કર્તા

નશરવાનજી હીરજીભાઈ પટેલ

હેડ માસ્ટર આલફ્રેડ અને મજગામ હાઈસ્કુલ.

મુ'બ ઈ :

કુપર કુપ્પની, મેડો સ્લીપ કોટ.

દાશાપજી જમશેદજી ની કુા, કાલપાદેવી.

૧૮૭૪.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-મંત્રાલય
૭૦૬

Registered, under Act. XXV of 1867.

આ પુસ્તક ઈસવી શન ૧૮૬૭ ના ૨૫) માં
કાયદા પ્રમાણે સરકારમાં નોંધાવ્યું છે,
અને તે ઉપરનો હક ખનાવનારનો છે.

અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી “જ્ઞેપ પ્રિન્ટીંગ” પ્રેસ
બજારગેટ નંબર ૪ થી.

દીખાઓ.

જેમ જેમ વખત પોતાનો રસતો કાપતો જાય છે, તેમ તેમ સુધારે. પોતાની અમતકારિક જાદુઈ લાકડીથી જંગલીપણાને હાંકી કાઢાડી પોતાની સરદારી મજબુતીથી સ્થાપે છે, કેળવણી એવી સારી રીતે ફેળાવે પામે છે કે જ્યાં જ્યાં એકાદ બે સદી અગાઉ તેનાં મધુર ખી પણ વાવેળાં ન હતાં ત્યાં ત્યાં હવડાં આપણુ તેના નાના છોડવા એવી આ - ખાદ સ્થિતીમાં જોઈએ છે કે તે છોડવાના થોડા વખતમાં મોટાં ફળદ્રુપ દરખતો યવાની વડી રાખવાને આપણને પુરતાં કારણો મળી આવે છે, માણસની એક ખીજ સાયની દીલસોજી અને પ્રીતનો ગાંઠ વધારે અને વધારે મજબુતીથી બંધાય છે, અને મનુષ્ય જાતના મગજો વધારે અને વધારે ખીલતાં જાય છે ; જેથી અંધારામાં રહેલા ક્ષમ્પેદામંદ હુનરો આશકારા થતા જાય છે, અને જાણીતા કારસી સાચેરે શેષ સાદી ^૧ ની આ નિમ્ન-લો ખુલંદ બેતો જેમાં નાખુદ નહિં થઈ શકે એવા હરકમાં દર એક મગજપર નોખી રાખવા જોગ નશિહત તેણે સમાવેલો છે અને જેનો સાર ટુકમાં કહેવાને નામાંકિત ધંધેજી શીલસુક લારડ બેકન^૨ ના “નોવમ આર્ગેનમ”^૩ નામના નાદર ગ્રંથમાં આવેલા “જ્ઞાન એજ માણસાઈ શક્તિ છે”^૪ એ સોનેરી હરકમાં કીતરી રાખવા યોગ્ય સંખુનો બસ છે, ધ્યાને,

૧. Saikh Sadi. ૨. Lord Bacon. ૩. “Novum Organum.”

૪. “Knowledge and human power are synonymous.”

જે ખેતોને, વધારે લંબાણ જતાં, એ નામીઆ શીલસુફેજ
 પોતાના “એડવાન્સ મેંટ આવ લરનીંગ”^૫ નામના અ-
 મર પુસ્તકની પેહલી કેતાબની આખેરીએ વખણાયલા લાટિન
 કવિ “લ્યુક્રીશીઅશ”^૬ ની જ્ઞાનથી નિપજતા આનંદના
 આનમાં લખેલી જે નાદર લાટિન કવિતામાંની એક સતર
 શ્રીકી લઈ ખીલ્યોને વિષે એસારે કીધેછે તેજ સત-
 રના ઇંગ્રેજી કવિતામાં થાયલા સુભાષિત તરજુમાંની આ
 િચલી જુલંદ સતરો અનુસરતી આવેછે કે

“Tis sweet, to stand in safety on the shore
 When tempests rage and angry billows roar ;

 Tis sweet, if o'er us Heaven extends its shield,
 To see the raging of the battle field ;

 But in this world no pleasure can we find,
 Like to the rapture in the sage's mind.”

તે ખેતોની ખરી ખુખી પીછાણવાને આપણે શક્તિવાન
 થઈએ છે. શેખસાદી કહેછે કે—

“ખની આદમ અઝ એહમ યાખદ કમાલ,
 ન અઝ હીશમતો, જહોમાલો મનાલ,

 એ રઓ, દામને એહમ ગીર ઓસ્તવાર,
 કે એહમત રઝાનદ ખેદારોલ કરાર.
 મયામોઝ જોઝ એહમ ગર આફેલી,
 કેખીએહમ ખોદન ખોવદ ગાફેલી.”

એટલેજે, આદમ જાતનું ખચું એલમથી કરી ચહડતે
 દરજે પોહુંએછે, નહિં કે દબદબા, જહોજલાલી, ધન ઇયા

૫. “Advancement of Learning.”

૬. Lucretius.

મીલકતથી; (માટે, ઓ માનવિ !) તું જ અને એલમની દામન મજબુતીથી પકડ કે એલમ તુંને બેહુસ્તતા દરવાજા આગળ પોંદોંઆડશે; જો તું અકલમંદ હોય તો એલમ સિવાયે કાંઈ બીજું ના શિખતો, કારણ કે એલમ વગર રહેવું એ ગાફલીઅતપણું છે.

હવે વખતની કુચ સાથ જોડે માનવો ફલાવો થતો જાય છે અને ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા, ઇતિહાસ, નિતીજ્ઞાન, નાટક, વૈદકજ્ઞાન, ઇત્યાદિનાં કેટલાંક સારાં પુસ્તકો જન્મ પામે છે તોએપણ એ ભાષામાં કેટલીક જાણવા યોગ્ય બાબદો, જેવીકે, ન્યાયશાસ્ત્ર,^૭ અર્થ વિદ્યા,^૮ ઇત્યાદિ, એઓનું સાધારણ માન આપી શકે એવું એક પુસ્તક પણ દીક્ષામાં આવતું નથી. એટલુંજ નહિં, પણ મુખ્ય કરી એ બાબદોનું માન જોકે થોડેક દરજ્જે સર્વ કોઈને ધરાવવાની અગત્ય છે તે છતાં ઇંગ્રેજ ન બણેળા તો રહ્યા પણ ઇંગ્રેજ બણેળાઓનો ઘણો મોટો ભાગ અતરે તેથી બેનસિખ રહેલો છે. આ કારણોને લીધે કેટલાક મિત્રોની ભલામણ મુજબ અવલ “જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી” અને ત્યારબાદ “ઓજા જેનરલ મીટીંગ” માં કરેલું “દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ”^૯ વિષેનું ભાષણ કરીએ ધટતા બોલાસા મહીત છપાવી પ્રગત કીધું છે.

ન. હી. ૫.

૭. Jurisprudence. ૮. Political Economy.

૯. Production of Wealth.

અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી “જોબ પ્રિન્ટીંગ” પ્રેસ
બજારગેટ નંબર ૪ થો.

“પોલીટીકલ ઈકોનામી”

ઈઆને

“અર્થ વિદ્યા”

ભાગ ૧ લો.

દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ વિષે ભાષણ.

સાહેબો,

જે ભાષણ સાંભળવાને આજ દિને તમા મુઘળા અ-
તરે ભિગા થયાછે તે ભાષણ દોલ-
ભાષણની આખત અને તેની અ-
ગત્ય. “પોલીટીકલ ઈકોનામી” ૨ ઈઆ-
ને “અર્થ વિદ્યા” નો એક ભાગછે.

અર્થ વિદ્યાના ખીજા ભાગો ખીજા ભાષણોમાં સમજાવ-
વાનો મારો વિચારછે મારે એ ખુદ અર્થ વિદ્યા શું છે તે
મારાં આ પહેલાં ભાષણ મધ્યે ટુકમાં જણાવવાની જરૂર
છે. એ આખત એવી મનોરંજક અને તે સાથે એવી
અગત્યનીછે કે તેનું જ્ઞાન એક મોટામા મોટા રાજ્ય અ-
ધિકારીથી તે હલકામા હલકી કિસમનાં એક વિદ્યાર્થીએ
પણ મેળવવું જોઈએ એટલુંજ નહિં, પણ એ એક એવી
માહાભારત વિદ્યાછે કે જેમાં માહા વિદ્વાનોના મતફેરથી તેના
મુખ્ય કાનૂનો વખત જતે વધારે અને વધારે અગત્યના થઈ
પડેછે. વળી એજ વિદ્યા માણસજાતની એટલેજે પ્રજા-

ઓની ચહડતી અને પ્રજાઓની કુશળતા અને સુખાકારીના વધારાની અને તે વધારવાના મુખ્ય હથિયારો, મુખ્ય ઉપાયો, મુખ્ય મુળ, મુખ્ય ઝંઘરા—એ સધળાનો અગત્યની જાણુવા યોગ્ય, બોધ શિખાડનારી, આરીક, વિગતવાર સમજાવુ આપેછે; માટે એ વિદ્યા કેટલી માહાત્મારત, કેટલી માતેયર, કેટલી ઉમદા, કેટલી અગત્ય ધરાવનારી, કેટલી જાણુવા લાયક અને કેટલી ઉપયોગી હોવી જોઈએ અને

છે તેની મુનમુશી તમોનેજ હું સોંપું છું, અને એ વિદ્યાના કાનુનો એક સારી ચાએલી વિદ્યા તરીકે કયારથી હસતી-માં આબ્યા તે પર તમારું ધ્યાન લગાડવા માગું છું. તમો મરવેને સારી પેઠે રોશનછે કે ખુદરતી કાએલોએ હ-

મેશ જેવાને તેવાજ રહેછે. પણ જ્યાંસુધી તે કાએલોએ અધારમાં રહેલા હોયછે એટલેજ જ્યાંસુધી તે કાએલોએ આપણને આશકારા થએલા નહિં હોતા, (જ્યાંસુધી જાણે તેઓ હમતીમાંજ નહિં હોય એમ આપણને લાગેછે. જાણલા તરીકે, લોહીનું ફરવું^૩ એજ લેખએ. હવડાં આપણુ જાણ્યે છેએકે લોહી આપણનાં શરીરમાં ફરેછે. એજ મિઝાલ મગરેખથી મશરૂક સુધી અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી પૃથિવના દરએક ભાગના હવડેના રહેવા-સીએના દીઝમાં જેમ લોહી ફરેછે, તેમ અસલી જમાનાના લોકોના દીઝમાં પણ ફરવું હતું અને ફરવુજ જોઈએ એ વાત હવડે કોણ ના પાડી શકશે ? કોણ અતરે એવી તાકાત ધરાવેછે કે તે કહે કે જેમ લોહી હવડે આપણના શરીરમાં ફરેછે તેમ આપણની આગલ આ

ફાની કુન્યામાં વાસો કરી ગમ્મેલાંગ્મેનાં બદનમાં કાંઈ કરવું ન હતું ? ત્યારે જોકે ‘લોહીનું’ કરવું’ એ ખુદરતી કામ્મેદા અમલથીજ હસતી ભાગવેછે તો એ પણ ડાકટર હાર્વેયી^૪ ના વખત અગાઉ એ ખીનાના માનથી લોકો બેનસિબ રહેલા હતા, અને લોકોનાં અમાન પણામાં એ ખુદરતી કામ્મેદાની હસતી ગોયા હતીજ નહિં. એજ પ્રમાણે જોકે ‘અર્થવિદ્યા’ ના કાનુનો કાંઈ ખુદરતી કામ્મેદા નથી પણ તેઓમાંનાં કેટલાક ખુદરતી કામ્મેદાઓને આધીન હોવાથી ઘણુંક થયું હસતીમાં હતા, તોએ પણ જ્યાં સુધી તેઓ સારી ગોઠવણથી રચાએલા ન હતા ત્યાં સુધી ગોયા તેઓની હસતી નકામી હતી. જોકે ‘ઈકાનામી’^૫ એ શબ્દ ઘર ખટલાના કીશયતી કારભાર પરથી રાજ્યડવારી કારભારને નામીયા યુનાની શીલસુક ‘એરીસટાટલ’^૬ ના વખતથી ભાગ્ય પડેલોછે, જોકે ૧૭ મી સદીની આખરી એ ફ્રાન્સ^૭ અને ઈંગ્લાંડ^૮ નાં કેટલાક લખનારાઓએ ખેતી વાડી અને વેપારના કામ્મેદાઓનો મુકાબલો કરવાનું શરૂ કર્યું હતું, અને જોકે એ અરસામાંજ કેટલાકો વેપારના કાનુનો સંબંધી ભારે અરચા ચલાવતા હતા, તોએ પણ લગભગ ૧૮ મી સદીની અધવચ સુધી ‘અર્થવિદ્યા’ ના કાનુનોએ એક સારી રચાએલી વિદ્યાના આકારમાં દેખાવ દીધેલો ન કહેવાએ. ૧૮ મી સદીની અધવચમાંજ નામીચો ફ્રેન્ચ શીલસુક મો. કેને^૯ એ વિદ્યાને સારી ગોઠવણથી રચવામાં બહુ મથગુળ હતો, અને તેની મહેનતથીજ તે વખતે એ વિદ્યાપર લખનારાઓનો એક વર્ગ ઉભો થયો જે ફ્રેન્ચ ઈકાનામી સ્ટસ^{૧૦} ને નામે ઓળખાએછે અને

૪. Dr. Harvey ; ૫. Economy ; ૬. Aristotle ;
 ૭. France ; ૮. England. ૯. M. Quesnai ;
 ૧૦. The French Economists ;

જેમાં ધણાક વખણાએલા વિદ્યાનેના નામો દીક્ષામાં આવેછે. અર્થ વિદ્યાનો હવે અર્થ વિદ્યાનો વિષય દ્રવ્ય છે. પણ વિષય. એટલું જ કહેવું બસ નથી. લ'ખાણથી ખોલાસો કરી એ વિદ્યા શું શિખવેછે ધ્યા શા વિષે શિખવેછે તે બરાબર રીતે જાણાવવું જોઈએ અને તેમ કરતાં આ જમાનાના સહથી વખણાએલા શ્રીલ-સુક જોન સ્કુઅરટ મીલ ^{૧૧} ના ખોલામાં ખોલીએતો “પોલીટીકલ ઇકોનામી” એ “એવી વિદ્યા છે કે જે દ્રવ્યના ગુણો અને તેની ઉત્પત્તિ અને વહેંચણીના કાનુનો શિખાડેછે” એ ઉપરાંત દ્રવ્યની અદલ બદલી અને ખર્ચ વિષે પણ એજ વિદ્યા શિખાડેછે.

નામાંકિત ફ્રેન્ચ અંથકાર^{૧૨} મો. સે. ^{૧૨} પોતાના “કૂર દેકોનોમી પોલીતીક પ્રાતીક” ^{૧૩} મો. સેના વિચાર. નામના વખણાએલા અંથની શરૂઆતમાંજ વિચાર આવેછે કે “પોલીટીકલ ઇકોનામી” માણસના મંડળી તરીકેના કારભાર સિવાએ ખીજું કંઈ નથી તેટલા માટે એ વિદ્યાને “સોશિઅલ ઇકોનામી” ^{૧૪} નું નામ આપવું વધારે ઇજ્જત લાગે. જે પ્રમાણે માણસના શરીરના ગુણો અને તેના જીવન જીવન ભાગોના ઉપયોગ અને અપત્યારનો અભ્યાસ કર્યાથી વિચારોનો સંગ્રહ ઉપજી એક વિદ્યા બનીછે જેને ‘ફીઝીઆલોજી’ ^{૧૫} ધ્યાને પ્રાણી ગુણ જ્ઞાનનું નામ આપ્યામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે માણસાઈ મંડળીના બાંધાનાં જીવન જીવન ભાગોના ખાસ ગુણો અને કામકાજોના અ-

૧૧. John Stuart Mill. ૧૨. M. Say; ૧૩. ‘Cours d’Economie Politique Pratique’ (Tome I. p. p. 1 2.)

૧૪. Social Economy, or the French, *L’ économie Sociale* ;

૧૫. Physiology ;

ભ્યાસથી પેદા થતા વિચારોના સંગ્રહને ‘બોલીટીકલ ઈકોનામી,’ નું નામ આપ્યામાં આણ્યું છે, જે વિદ્યા દુકમાં બોલીએ તો ‘મંડલીક શરીરની ફીઝીઆલોજી’ છે.

રીકારડો^{૧૬} ના મત પ્રમાણે અર્થ વિદ્યા-
રીકારડોનું મત. નું મુખ્ય કામ જમીનના માલિકો, થાપણ
વાળાઓ અને મેહેનત કરનારાઓ વચ્ચે

દ્રવ્યની વહેંચણીના બરાબર કાનુનો ઓકમ કરવાનું છે.

આગળ મેં ઘણીવાર ‘દ્રવ્ય’ શબ્દ વાપર્યો છે. હવે
સાધારણ રીતે ‘દ્રવ્ય’ એટલે ‘દાસત’ને
દ્રવ્ય એટલે શું? લોકો પૈસા ઈઆ શિક્કા તરીકે જ ગ-
તેના સાધારણ એટલે, પણ મારે કેહેવું જોઈએ કે ‘અર્થ
અર્થ અને આ વિદ્યા’ થી આણુજાણ એ બાજનો જે
વિદ્યા પ્રમાણેના અર્થ વચ્ચેનો અર્થ ઉઠાડે તેથી તદ્દત જુદાજ અર્થમાં
મોટા ફેર. એ વિદ્યા પર લખનારાઓ તેને વા-

પરે છે. બધાઓને પડતા મેળી એ

શબ્દ ‘મીલ’ કેમ વાપરે છે તેપરજ ધ્યાન આપવું બસ યશ.
એ ગ્રંથકારના કહેવા મુજબ “દરએક ઉધોગી ઈયા દીલ-
પમંદ ચીજ જે કાંઈ પણ કિમ્મત ધરાવતી હોય અને જેને
બદલે કાંઈ પણ તેવી ખીજ કિમ્મત મળી શકે ઈયા જેની
ફેરબદલી થઈ શકે અને જે જેટલી આપણને જોઈએ તે-
ટલી બધી મેહેનત ઈયા એવોજ ખીજો દામ આપ્યા વિના
મળી ન શકે તેને ‘દ્રવ્ય’ કેહેવું.” એ ઉપરથી તમો
જોશિકે સાધારણ રીતે ‘દ્રવ્ય’ થી જે કાંઈ લોકો સમજે છે
તે માત્ર દ્રવ્યની એક જાત છે, મોટે એક જાતનાજ દ્રવ્યને
દ્રવ્ય તરીકે ગણવું અને દ્રવ્યની ખીજ સમજી જાતોને
‘દ્રવ્ય’ ન કહેવું એ કેટલું બેહુકું અને બુલ ભરેલું કેહેવાય?

જે ‘પુલપિત’ ૧૭ પર ઉમો રહી અતરે હું ખાલું છું, જે પુરસીઓ પર ખેસી તમો હવડે મને સાંભળો છો, જે મેજ ૧૮ આગળ આ સભાના સરનરીન ખીરાજેલા છે, જે પંખાથી આ ફરમાશુ ગરમીમાં અતરે કેટલાકો પોતીકા બદનપર શિતળવાયુ કુકે છે—એ પુલપિત, એ પુરસીઓ, એ મેજ, અને એ પંખાને આધારણ રીતે કોણ ‘દ્રવ્ય’ ગણે છે? પણ અર્થ વિદ્યા પ્રમાણે તો તેઓને દ્રવ્ય કહેવું જ નોખાં અને તેઓ દ્રવ્ય છે જ એ વાત કોઈ પણ ના પાડી શકશે નહિં.

હવે ‘અર્થ વિદ્યા’ નો ઇતિહાસ ધ્યા તવારીખ સાથે નો સંબંધ જુઓ. અર્થ વિદ્યા એવી અર્થ વિદ્યાનો ઇતિહાસ સાથે સંબંધ. અર્થ વિદ્યા છે જેનો મુળ પાયો ગણત્રિ અને ખરેખરી બનેલી ખીનાઓ જેઓ-

નાં ‘ખરાપણાનો પુરવારી થઈ શકે’ તેઓ પર રચાયેલા છે. હવે ‘ગણત્રિ’ જેને ઇંગ્રેજીમાં ‘સ્તાતીસ્ટિક્સ’ ૧૯ (અંગ્રેજી જે ‘દેશસ્થિતિ રીતિ પ્રકરણ’) કહે છે તેનું તત્વ કહેવાએ, પણ જે ખરી ખીનાઓ અને માણસ જાત વચ્ચેના જુદા જુદા સંબંધોની નોંધ લેવાની નોંધ એ તે ‘તવારીખ’ માં નોંધાએ છે અને બરાબર રીતે ગોઠવ્યામાં આવે છે. આ ઉપરથી તરત દેખાઈ આવે છે કે જે મુળ ઉપર એ વિદ્યાનો મુખ્ય પાયો છે તે સંબંધ તવારીખમાંથી મળે છે. અંગ્રેજી માટે જોએ વિદ્યાને એક મુલક સાથે સરખાવીએ અને પછી તે મુલકના દરવાજા તવારીખ ધ્યા ‘ઈતિહાસ’ છે એમ આપણે કહીએ તો અર્થવિદ્યાનો ‘ઈતિહાસ’ માથેનો સંબંધ હરકોઈના ધ્યાનમાં સેહલથી ઉતરવાયો નહિં.

તે ઉપર કહ્યું છે કે અર્થ વિદ્યાનો મુખ્ય પાયો ગણત્રિ અને ખરેખરી બનેલી ખીનાઓ જે અર્થ વિદ્યાનો તવારીખમાં નોંધાયેલ છે તે પર સ્થાપેલા- 'સ્તાતીસતિકસ' છે, અને ગણત્રિ એ 'સ્તાતીસતિકસ' (એટલે જે દેશ નું તત્વ છે. મોટે અર્થ વિદ્યા સાથ સ્થિતી રીતિ પ્ર- નેટલો સંબંધ 'ઇતિહાસ' ધરાવે છે કરણ) સાથે સંબંધ. તેટલોજ સંબંધ ધણું કરીને 'સ્તા- તીસતિકસ' એટલે જે 'દેશ સ્થિતી રીતિ પ્રકરણ' ખી ધરાવે છે એમ જો હું કહું તો મને આ નિમ્નલી ખીનાથી ટેકો મળ્યા વિના રહે નહિં. તે ખીના એ છે જે અર્થ વિદ્યા પર લખનારાઓને એક દેશના વિસતાર, તેનાં રહેવાસીઓની સંખ્યા, તેની ખેતીવાડી અને કારખાના ઓ, તેનું દ્રવ્ય અને બળ, તેના ઉદ્યોગ અને વેપાર, તેની ઉપજના મુખ્ય મુળો, ઇત્યાદિ, વિષેની મધળી ચોકસ હકીકત 'સ્તાતીસતિકસ' એટલે જે દેશ સ્થિતી રીતિ પ્રકરણ' પરથીજ મળે છે.

એક અંશકારતા ^{૨૦} મત પ્રમાણે અર્થવિદ્યાનો પાયો ચાર તત્વ સિદ્ધાંતો ^{૨૧} પર રચાયેલો છે અર્થવિદ્યાના આ- જે નિચે મુજબ છે;—અવબળ, દરએક ૨ તત્વ સિદ્ધાંતો. માણસને દ્રવ્ય મેળવવાની અને કાંઈ પણ ભોગ ઇચ્છા નુકસાન વગેરે તેમાં વધારો કરવાની આએસ હોય છે;—ખીનું, એજે, 'નિતી સંબંધી અડચણો, આંગ સંબંધી પીડાઓ એટલે જે દરદો, અને ઉચ્ચોર્ગી, દીલપડાં, કિમ્મત વાળી, ફરબદલી થઈ શકે એવી, અગત્યની વસ્તુઓ ખરાબર ન મળી શકે તેની ભય—એ ત્રણ મુખ્ય

૨૦. Prof. Senior, (Treat-Pol. Econ. p. 26); ૨૧. Ele-
mentary Propositions.

કારણોને લીધે પૃથિવના રહેવાસીઓની સંખ્યા હદમાં રહે-
છે;—ત્રિભું એકે, ‘મહેનતથી નિપજેલા દ્રવ્યને વધારે દ્રવ્ય
ઉત્પન્ન કરવામાં બરાબર રીતે કામ લગાડયાથી મહેનતનો
અમલ ખેહદ વધી શકેછે;—ચોથું એજે,’ ખેતીવાડીના હુનરમાં
સુધારો ન થતો જાએ અને જમીનપર કામ લગાડેલી મહેનત
જો વધારીએ તો તે વધારાના પ્રમાણ મુજબ પેદાશનો
વધારો થાએ નહિ; ઇચ્છાને, ખીજા ખોલામાં ખોલીએતો
ખેતીવાડીનો હુનર જેમનો તેમ રહે અને જમીનપર કામ
લગાડેલી મહેનતનો જો વધારો થાએ, તો પેદાશનો જે
કાંઈખી વધારો નિપજે તે, તે મહેનતના વધારાના પ્રમાણથી
એછીજ હોયો જોઈએ. આ છેલાં સિદ્ધાંત વિષે મારે
એટલુંજ કહેવુંછે કે ખેતીવાડીનાં બાબમાં તે એક ઘણા-
જ અગત્યનો કાનુન ગણાએ.

આ ખોલાસો કીધા બાદ હવે માણસ જાતની મંડલી
તરીકેની હાલતમાં ૨૨ અવજથી
માણસાઈમંડળી- રહે રહે થએલા સુધારાના નામાંકિત
ના સુધારાના પાંચ મીલે આપેલા પાંચ તબક્કા ૨૩
અ તબક્કા.
નો હું મુખતેસર અહિવાલ આપું છું.

તબક્કો પેહેલો.—જે હાલત સહથી ગરીબાઈ બરેલી
હતી તે એકે જેમાં માણસો ફક્ત શિકાર
જંગલી હાલત. કરી ધ્યા માછલાં મારી પોતીકું યુજરાણ
ચલાવતા હતા. તેઓ જંગલી જનાવરોનાં
આમડાંઓ વચ્ચે તરફે વાપરતા અને કામરાંનાં બાંધેલાં જુકડાં-
ઓમાં રહેતા. તેઓમાં ઘણું કરી દરએક થોડાક જમીનના કટ-
કાનો, થોડાં શિકારના આણુ કિસખી હથિયારોનો, અને
કેટલાંક જેવાં તેવાં બનાવેલાં કામચરૂં એવાં અગત્યના

વાસણોનો ઘણી ગણતો. ઘણું કરી દરમ્મિક પોત પોતીકી મેહેનતથી પોતાનું યુજરાણુ કરતો. એ સ્થિતી ગોચા જંગલી હાલત ૨૪ ની હદ પર આવેછે એમ કહીએતો ચાલે.

તખ્ખો ખીજો-એકે જેમાં મેહેનતુ અને કર કસર-વાલા માણસો પોતીકી ઈયા લાગતા વ-ભરવાડ સ્થિતી. લગતાઓની મેહેનતથી કરી પશુ જાનવરો ઈયા ઢોરોને ચરાવતા, પાળતા અને તેઓથી નિપજતી પેદાસ-મુખ્ય કરી, દુધ અને દુધથી ખનતી તહરેવાર ચીજો, (મલાઈ, માખાણુ, દહી, ઈયાદિ) પર પોતીકું યુજરાણુ કરતા હતા. આ હાલત ખરી રીતે જોતાં “ભરવાડ સ્થિતી” ૨૫ કહેવાઈ શકાએ. એ સ્થિતીમાં દરમ્મિકને ધરસુદ ભોગવવાનું ખની આવતું, મેહેનત અને કર કસરના પ્રમાણુ મુજબ દ્રવ્યનો સંગ્રહ એક કરતાં ખીજ પાસે વધારે એછો થવા લાગ્યો, સારી જાતના વસ્તો અને સારી ખનાવટના વાસણો, હથિયારો, ઈયાદિ, વપરાવા લાગાં, નવી નવી હાજતો અને નવી નવી ચીજોનો ખપ નિકળતો ગયો, જે પુરી પાડવાને આ હાલતમાં ઝોરાકની પુબ્જળ તાથી કરી ખની આવતું, અને ‘મનશીળ વિદ્યાઓ’ ૨૬ પર ધ્યાન આપવાનું શરૂ થયું. લોકકથા ૨૭ એવીછે કે કાલદીઆના ભરવાડોએ ૨૮ ‘જ્યોતિષ શાસ્ત્ર’ ૨૯ના સંખંધમાં કેટલીક શાધો કીવી હતી. આ દંતકથામાં થોડી સરસાઈ લાગેછે એમ-‘મીલ’ કહેછે, અને આ ૧૯ મી સદીના વખણાએલા ફીલસુફી કવિ ‘ઉઅર્ફ્રવર્થ’ ની ૩૦ “ધી એક્સકર્શન” ૩૧ નામની પ્રસિદ્ધ કવિતામાં તેને ટેકો મળેલોછે. આ પ્રસંદ

૨૪. Savage State ; ૨૫. Pastoral or Shepherd State ;

૨૬. Speculative Sciences ; ૨૭. Tradition.

૨૮. Chaldean Shepherds ; ૨૯. Astronomy ;

૩૦. Wordsworth ; ૩૧. The Excursion (Book IV.)

કરવા જોગ સ્થિતીના સંબંધમાં નાટક કવિઓના સરદાર જગ પ્રસિદ્ધ ‘શેક્સ પીઅર’ ના ૩૨ “કિંગ હેનરી ધસિકસ્થ” ૩૩ નામના નાટકના ત્રિજ ભાગમાં (ખીજ અંકના પાંચમાં પ્રવેશ) ૩૪ ઇંગ્લાંડના ૬ થા હેનરી રાજાના મોઢામાં મુકેલા “અરે ઓદા ! ફક્ત એક માત્ર ભરવાડ કરતાં વધારે ઉંચે દરજ્જેનો હું નહતે તો મને લાગે છે કે મારી હાલત બહુ સુખાકારી ભરેલી હશે,” ૩૫ ઇત્યાદિ, એ બોલોની યાદી આપ્યાથી અને એજ મતલબના સખુનો તાજુખી ઉપજવનારા ‘તેલેમાક’ ૩૬ નામના ફ્રેન્ચ ગ્રંથમાં અને ખીજે ઘણે કેકાણે આવેલા છે એમ કહયાથી આ હાલતની ખુખી તમારી મેલે પીછનવાને તમોને બનો આવશે.

તખક્કો ત્રિજો—હવે જેમ જેમ માણસ અને દોરની વૃદ્ધી ૩૭ થતી ગઈ તેમ તેમ માણસની કણખીઓનો વર્ગ મેહનત વગર ખુદરતથી નિપજતા ખોરાક અને ધાત્ર ચારાની તંગી પડવા લાગી અને માણસોને ખેતી કરવાની ફરજ પડી જેથી ખેડુતો ઈયા કણખીઓનો ૩૮ વર્ગ ઉમો થયો. એજ હાલતમાં વેપારીઓનો એક વર્ગ હસતીમાં આવ્યો જે બે ભાગમાં વેહેંચાઈ ગયો હતો—એકતો ‘દાના ઈયા અનાજના વેપારીઓ’ ૩૯ અને ખીજો ‘નાણુંધીરનારાઓ’ ૪૦ નો.

તખક્કો ચોથો અને પાંચમો.—કણખીઓના ખપથી જીઆદ નિપજતી પેદાસ ધણું કરીને કારીગરો, વેપારી આગલા વખતમાં એશિઆ ખાંડના ઓઅને દુકાનદા— અને ખીજ રાજ્યોમાં રાજ્ય કરતાઓ રોનો વર્ગ. તેઓ પાસથી છિનવી લેતા હતા જેથી તે રાજ્ય કરતાઓ, તેઓના કુટ-

૩૨. Shakspeare; ૩૩. King Henry VI. ૩૪. Act II. Sc. V.

૩૫. K. Hen. “O God ! me thinks it were a happy life

To be no better than a homely swain.”

૩૬ “Télémaque” (par. M. Fénelou); ૩૭. Overgrowth;

૩૮. Agriculturists; ૩૯. Grain-dealers; ૪૦. Money-dealers;

ખો, તેઓના માનીતાઓ, અને તેઓના ઓપેદારને માટે
 મોજમજની અને કિમ્મતી ચીજો હુનરથી બનાવવાને
 ખપ પડવા કાગો જે ખપ પુરે પાડવાને કારીગરો અને
 કીસબીઓ ૪૧ નો એક વર્ગ હોયો થયો અને તે બના-
 વેલી ચીજો જેઓના ખપને માટે બનાવેલી હોય તેઓને
 સેહેલ અને સગવડ ભરેલી રીતે પોંદ્યાડવાને વેપારીઓ
 અને દુકાનદારો ૪૨ નિકળવા લાગ્યા.

સાધારણ રીતે એમ કહેવાએછે કે લશ્કરી અમલદારો મૂલ્ય
 ચીજ લશ્કરી નજરે જુએછે, ન્યાયથી-
 ‘મરકનટાઈલ થી- સો અને ધારાના હીમાતીઓ મૂલ્ય ચીજ
 અરી’નાકાનુને, ધારાની નજરે જુએછે, અને ધર્મ યુ-
 તેઓનું આટારું, રૂઝો મૂલ્ય ચીજ ધર્મની નજરે જુએછે,
 અને તેઓ પર તે પ્રમાણે વેપારીઓ મૂલ્ય ચીજો
 ઠીકા.

વેપારીની નજરે જુએછે, માટે ના-
 માંકિત ‘એડમસ્મિથ’ ૪૩ ના વખત અગાઉ જે કાનુને
 મરકનટાઈલ થીઅરી ૪૪ ને નામેઓળખાતા હતા તેઓએ,
 લોકોને શું શિખવવાનું ધારણ કર્યું હતું તે પર હવે તમારું
 ધ્યાન હું લગાડવા માગું છું. એ કાનુને પ્રમાણે પૈસોજ ૪૫
 ‘ડ્રૉય’ ગણાતો હતો, સોનારૂપાં જેવી કિમ્મતી ધાતુઓની
 આયાત ૪૬ અને માલની નિકાસ ૪૭ ને બહુ ટેકો મ-
 ળવા લાગ્યો, અને જેકાંઈ ઉદ્યોગથી એક દેશમાં પૈસા
 ધ્યા કિમ્મતી ધાતુઓને જરૂર બંધ આવવાને બનતું તે
 ઉદ્યોગજ તે દેશના એકંદરે દ્રવ્યમાં ૪૮ હોમરો અને કાએ-
 દો કરવામાં સહાયી સારો અને સુતરો ગણાતો હતો. જે દેશ
 માલની આયાત અને પૈસા અને કિમ્મતી ધાતુઓની નિ-

૪૧. Artificers; ૪૨. Dealers and Traders ૪૩. Adam Smith;
 ૪૪. The Mercantile Theory; ૪૫. Money; ૪૬. Import;
 ૪૭. Export; ૪૮. General Wealth;

કામ કરતા તેઓ ખોટોના ધંધો કરતા એમ ગણવા લાગ્યું, જેથી એ કાનુનોનું ખોટાઈ ‘એડમસ્મિથ’ પ્રસિદ્ધ કીધું તેની આગમન દેશદેશો વચ્ચેના વેપારમાં^{૪૯} ખડું ખલલ પડવા લાગી, કારણકે યુરોપની સઘળી વેપારી પ્રજાઓ પોત પોતાંકા દેશોમાં સહથી વધારે નાણું અને કિંમતી ધાતુઓ આણવાને નુકશાનકારક રીતે હરીશર્ધ કરતી હતી. એ કાનુનોથી યુરોપના અને સુખ્ય કરી ઈંગ્લાંડના મેહસુલ સંબંધી ‘એડમસ્મિથ’ ના વખત અગાઉ ખડું મારી અસર થઈ હતી. આ ‘મરકનટાઈલ થીઅરી’ જેથી દ્રવ્ય અને પૈસા એકજ અર્થના ગણાતા તેને દરએક વહિવાટમાં થતા નફા અને ખોટ, આઅપત અને અરથ ના હિસાબ આપવા ઈયા દેખાડવાની સાધારણ રીત, ઈયા ચાલતા રવઈઆથી કરી ઘણા ટેકા મળતો હતો. હવડાં પણ અગર આપણે કોઈને પુછી શું કે કલાના શખ્શ પાસ કેટલી દોલત છે તો, ઈયા તે ઘણીની દોલત સઘળી નાણાં રૂપી હોય, ઈયા નાણાં અને મિળકત રૂપીભેગી હોય, ઈયા સર્વ મિળકત રૂપીજ હોય, તોએ પણ ઘણું કરીને તે દ્રવ્યના અરમાનો જવાબ નાણાંનાજ રૂપમાં આપણને મળશે, કે તેની પાસ આટલા હુઝાર કે આટલા લાખ રૂપીઆછે. પણ પૈસા અને દ્રવ્યને એકજ અર્થમાં લેવા—એ ખડું ખેડુંકું અને ખેવકુશી ભરેલું લાગેછે, કારણકે, પૈસો ફક્ત દ્રવ્યની એક જાત છે ઈયાને એક જાતનું દ્રવ્ય છે, અને દરએક જાણને પોતાંકી આઅપત સગવડ ભરેલી રીતે લેવાને તે એક સારો અને સુતરો માર્ગ ઈયા મારણત છે. એક દેશમાં દ્રવ્ય પૈસાના આધારમાં હોય ઈયા ન હોય તેમાં ફરમાત્ર સગવડનો છે, અને તેનો મીસાલ જો આપવો હોયતો (‘મીલ’ કહે છે તેમ) ‘પાણાં ઈયા પાકના જોસથી દલવા

પિસવા' અને 'હાથે દલવા પિસવા' વચ્ચેના ફરકે. નાણાં રૂપી દ્રવ્યથી હાંસલ થતી મગવડનો પુરતો ખ્યાલ નિમ્નલા દાખલા પરથી તમારા મગજમાં સેહેલથી ઉતરશે. કોઈએક સપ્ત પાસ કાંઈ પણ નાણું નથી પણ ફક્ત પોતીકી જરૂરીઆત વતરેગે તેની પાસ પાંચ સાત ખુરસીઓએ, જે વેચી તેના બદલામાં પોતીકા ગુજરાણ મોટે તેને ચોખ્ખા, દાળ, વતરેગે, થોડોક અનાજ અને ખીજી ખોરાકી ખરીદવીએ. હરકોઈ ચોખ્ખાવારાને ત્યાં જઈ તે તેને કહે-એકે 'ભાઈ મારી પાસ આ ખુરસીઓએ તેમાંથી થોડી હુંતને આપવા માગું છું' અને તેના બદલામાં તું મને તેટલી કિમ્મતના ચોખ્ખા આજ'. તે ચોખ્ખાવારાને કાંઈ ખુરસીઓ જોઈતી નથી અને ખુરસીઓના બદલામાં ચોખ્ખા આપવાને તે ના પાડે. ત્યારે તે કોઈ ખીજી ચોખ્ખાવારાને ત્યાં અને કાંઈ ખીજી ખોરાકી વેચનારાને ત્યાં જાયએ અને ચોખ્ખા વતરેગે ખીજી ખોરાકી તે ખુરસીઓનાં બદલામાં માગેએ, -પણ જ્યારે ત્યાંથી પણ કાંઈ વળતું નથી ત્યારે કોઈ સુધાર ઈયા કેબીનેટ મેકર ૫૦ ઈયા જે દોષને ખુરસીઓ જોઈતી હોય તેવાઓની શોધમાં તે કરેએ અને બહુ પછારા મારયાબાદ કોઈ હાથ લાગેએ તેને ખુરસીઓ આપી તેનું. જે કાંઈ દામ મળેએ તેમાંથી ચોખ્ખા, દાળ, વતરેગેની જોઈતી ખોરાકી તે ખરીદે. આ ઉપરથી તમે જોશોકે તેની પાસ નાણાં રૂપી દ્રવ્ય ન હોવાને લીધે આટલી ખર્ચી રંજ અને અગવડ તેને ખમવી પડી; પણ હવે જો આ ખુરસીઓને બદલે તેની પાસે થોડાક રૂપીઆ હતેતો પોતીકી જરૂરીઆતની ખોરાકી તેને કાંઈપણ અડચણ વગર તરતજ મળી શકતે.

મુળ આરંભ ૫૧ ને લગતું સંઘર્ષ કહયાબાદ આ ભાષણની પુરૂષ આપતના પાત્રીક સવાલો
 'ભાષણમાં દ્રવ્ય ૫૨ આબ્યા આગમન મારે એટલું ક-
 ની ઉત્પત્તિ વિ- હેતુકે આગલ ઇશારો કીધા મુલ્ય
 બેજ બોલવાનું 'અર્થ વિદ્યા' દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ, વેલું-
 કારણ.

ચણી, ૫૨ અદલબદલી અને અ-
 રથ ૫૩ એ બધાં વિષે ચિન્માડે છે, તેમ પણ એકજ ભાષણની
 અંદર એ સંઘર્ષ ખીનાઓ સમાર્ધન શકે અને જો સમા-
 વી હોયતો એ માતેબર વિદ્યાનો ખરી કિમ્મત ધયા
 ખુખી બીજાણવાને બની ન આવે એ કારણને લીધે એ સ-
 ઘર્ષ ખીનાઓ પર બોલવું હાલ તરત મોકુફ રાખી આજ
 દિને ફક્ત "દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ" એ એકજ ખીના પર જાણણી
 વિગત વાર બોલાસો કરવો ઠીક દીસે છે.

આપણે સરવે મારી પેઠે જાણ્યે છે એ કે આદમ જા-
 તનું "અરથ" કાંઈ પણ ચીજ એટલેજે
 દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ મુળતત્વ પેદા કરવાની તાકાત ધરાવતું ન-
 એટલે શું ? થી. સર્વનો આરંભ તે સર્વ શક્તિવાન
 જગ કિરતારજ સર્વ ચીજ અને સર્વ
 તત્વો પેદા કરે છે, અને ઇન્શાન, એટલેજે ઇન્શાનની મહેનત,
 ફક્ત પેદા કીધેલી ચીજોમાં ઉપયોગી ગુણો મુકી
 શકે છે જેથી તે ચીજો કિમ્મત ધરાવે છે અને અદલબદલ
 થઈ શકે છે. મારે "દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ" એટલે એમકે 'જે
 ચીજોની રજો પુરતથીજ હસતીમાં હોય છે તેઓમાં એવા
 ખાસ ગુણો મુકવા કે જેથી તેઓ ઉપયોગી, કિમ્મત ધયા
 પરીદ કરવાની શક્તિ ધરાવનારી, અને અદલબદલ થઈ
 શકે એવી બને.'

૫૧. Preliminary or Introductory Questions ; ૫૨. Dis-
 tribution (of Wealth) ; ૫૩. Exchange and Consumption
 (of Wealth).

દ્રવ્યની ઉત્પત્તિના ત્રણ અવરચક વિષયો ૫૪
 દ્રવ્યના ત્રણ મુ- ઈલાને ખીજી રીતે કહીએતો દ્રવ્યના
 ખય બહાર. ત્રણ મુખ્ય ઝંહરો ઈલા મુજ, જ-
 મીન, મેહેનત અને થાપણ ૫૫ છે.
 મો. કેને અને તેના સાગિદો અને મલતીઆઓ ૫૬
 જેઓ “ફ્રેન્ચ ઈકોનામીસ્ટ્સ” ને ના-
 દ્રવ્યના મુજ વિ- મે આજણાએ છે તેઓના કહ્યા મુજબ
 મે મો. કેને અ- “જમીન દ્રવ્યનું” અસલ અને મુખ્ય
 ને તેના સાગિદો- મુજ છે.” તેઓ કહે છે કે “એક પ્રજાનું”
 નો વિચાર. સંઘનું દ્રવ્ય તેના જમીનના માલિકોનાજ
 હાથમાં પેહેલ પેહેલું જાએ છે, અને પછી સીધી ઈલા આ-
 રકતરી રીતે તેમાંથી ખીજી સંઘળાએનો ખરચ થાએ છે.
 “એડમસ્મિથ” અને “મકલક” ૫૭ પોતીકા
 ગ્રંથોમાં “મેહેનત” પર દ્રવ્યના મુજ
 દ્રવ્યના મુજ વિ- તરીકે ખાસ ભાર મુકે છે. એ એ માહેલો
 મે એડમસ્મિથ, પેહેલો કહે છે “સર્વ બીજોનું” જે અસ-
 મકલક, અને ખી લ ખરીદદાર ૫૮ આપ્યામાં આબુ
 જાઓના વિચાર હું તે મેહેનત છે,” અને ખીજો ક-
 હે છે “મેહેનતજ દ્રવ્યનું” મુજ છે, સર્વ પેદાસ ઈલા
 દ્રવ્ય મેહેનતનુંજ ફળ છે, અને મેહેનત ફળનું
 સોનું કરવાની શક્તિ ધરાવે છે.” આ એ ગ્રંથકારોના મતને
 મલતા આવતા ઇંગ્રેજ કવિ દાયર ૫૯ ના કવિતા રૂપમાં
 આપેલા વિચારોનો સ્પષ્ટ આ પ્રમાણે છે;—“પુદ્ગલ પોતી-
 કી ફરજ બજાવતાં જે કાંઈ આપે છે તે વસ્તુઓ બનાવ-
 વાનો જંગલી અસખાખ ૬૦ છે જે મેહેનતથીજ કરી
 દ્રવ્ય બને છે.”

૫૪. The three Requisites of Production; ૫૫. Capital.
 ૫૬. Followers; ૫૭. M'Culloch; ૫૮. The original
 purchase-money; ૫૯. Dyer; ૬૦. Rude Materials.

દ્રવ્યના આસ ગુણો ધ્યાને જે આસ ગુણો ધ્યાન્યા-
થી એક ચીજ “દ્રવ્ય” ગણાઈ શકે
દ્રવ્યના આસ તે ત્રણ છે;—એક તો, ઉપયોગ ધ્યાન કામ
ગુણો.

લાગે તે ગુણ; ૧૧ ખીજો, હૃદયમાં
મળી આવવાનો ગુણ; ૧૨ અને ત્રિજો,
કિંમત ધરાવી અદલબદલ થઈ શકવાનો ગુણ. ૧૩

પણ ‘માણસ જાતના એકંદર દ્રવ્ય’ ૧૪ અને ‘દ-
રએક માણસના દ્રવ્ય’ ૧૫ વચ્ચે

માણસ જાતના આ વિદ્યા પ્રમાણે ધણો જાણવા યોગ્ય
એકંદર દ્રવ્ય તફાવત છે, તે એકે, જે ચીજો જાતેજ
અને દરએક મા ધ્યાન ઉપયોગી અને દીલપસંદ હોય
માણસના દ્રવ્ય વ- ધ્યાન માણસ જાતના એકંદર દ્રવ્યમાં
ચ્ચે અર્થ વિદ્યા ગણાએ, પણ, ‘એક માણસના દ્રવ્ય’ ત-
મુજબ તફાવત.

રીકે તો હરકાંઈ ચીજ ગણાઈ શકાએ કે જે
જાતે ઉપયોગી હોય ધ્યાન ન હોય તો એ તેના ધણીને તેથી કરી
જાતે ઉપયોગી ચીજોનો જે સંગ્રહ થએલો હોય તેના થો-
ડાક ભાગનો ખીજાઓ પાસથી દાવો કરવાનો હક મળે.
એના સંબંધમાં એક માણસના દ્રવ્યનો ખ્યાલ આ નિચળી
સમજણ પરથી આપણના મગજમાં સેહનથી ઉતરે છે. અગર
એક જાડુઈ એક કરનાર સાથે મારી અને મારે ગમે તે-
ટલા મારા દોસ્તોની હજીર તણુ રાત સુધી તેના જાડુઈ
તણુમાં તો કરી દેખાડવાની, અને તે તણુ દાહડા પુરા
થયા પછી તેની મિહનતના દામ તરીકે તેને ૩૦૦) રૂપીઆ
આપવાની હું કબુલાત કરું, અને પછી તે કબુલાત પ્ર-
માણે ચાલુ ધ્યાન ન ચાલુ તો એ માણસ જાતના એકંદર

૧૧. Utility; ૧૨. Limitation; ૧૩. Transferableness.
૧૪. The General Wealth of Mankind; ૧૫. Individual
Wealth

દ્રવ્યમાં કાંઈ પણ વધારત યાએ નહિ, કારણકે જો હું કબુલાત પ્રમાણે ચાલુ તો પેલા જાદુઈ ખેલ કરનારને કબુ-લેલો દામ મારે આપવો પડે જેથી ફક્ત એટલું જ યાએ કે એક ઘણીના હાથમાંથી તે ૩૦૦) રૂપીઆ ખીજના હાથમાં જાએ, એટલેજે, મારા હાથમાંથી તે જાદુઈ ખેલ કરનારના હાથમાં જાએ, અને તેથી તેના દ્રવ્યમાં વધારે। યાએ પણ માણસ જાતના કુળ દ્રવ્યમાં કાંઈ ખી વધારે। ઈયા થતાડો ન યાએ, કેમ કે પેલો જાદુઈ ખેલ કરનાર જે દામ મારી પાસથી લે તેના બદલામાં તે કાંઈ જાથુક, પાએદાર, હાથમાં જલવર્ષ શકાએ એવી ચીજ નહિ આજતો, પણ જે કાંઈ તે આજે છે તે ફક્ત એજકે મારા અને મારા દોસ્તોનાં દીલમાં તે ખુશી ઉપજાવે છે જે ખુશી જેટલો વાર લાગે તેટલાજવારની અને પછી તો કાંઈ ન મળે. હવે જુઓ કે કબુલ્યા પ્રમાણે હું ન ચાલુ તો શું પરિણામ નિપજે; કાંઈ જ નહિ.—માણસ જાતના એકંદર દ્રવ્યમાં ના યાએ વધ કે ના યાએ ઘત અને વળી ફરબદલી પણ ન યાએ.

‘મેહેનત’ દ્રવ્યનું એક મુખ્ય મુળ છે, અને તેટલા માટે તે વિષે લખાણથી બોલવાની થોડી ઘણી તનની મેહેનત અને મનની મેહેનત.

હવે લખાણથી બોલવાની થોડી ઘણી આગળ જણાએ છે. આપણે સારી પેઠે જાણ્યે છે એ કે મેહેનત આંગથી યાએ છે ઈયા મનથી યાએ છે. તનની મેહે-
નત ૧૧ ઈયા આંગની મેહેનત તે એકે જેમાં શરીરના સનાયુ ૧૭ ઈયા સંધાએનો આસ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, અને બરાબર બોલીએતો, તેને સનાયુ સંબંધી મેહેનત ૧૮ કહેવી જોઈએ. મનની મેહેનત ૧૯ એકે જે મનશક્તિએનો ઉપયોગ કરી કાંઈ

૧૧. Physical Labour ;

૧૭. Muscles of the body.

૧૮. Muscular Labour ;

૧૯. Mental Labour.

પણ વિચાર કરવામાં કામ લાગેછે. પણ ધણું કરી તન અને મનની મેહનત ભિગી હોયછે.—અતરે હું ખાલું છું તેમાં તન અને મનની મેહનતનો મેળાવડોછે. હવે ખાલવાને બદલે અગર હું વિચાર કરી કાંઈ પણ લખવા બેશું તો તેમાં પણ તન અને મનની મેહનત ભિગીજ હોવી જોઈએ.

શીલગુફા અને કવિઓ મનની મેહનત બહુ પસંદ કરેછે અને તેને તન મેહનત કરતાં વધારે જી-
એ બેમાંથી કઈ-
નો દરજ્જો વ-
ધારે જીએ.
અને તેને તન મેહનત કરતાં વધારે જી-
એ દરજ્જો આપેછે જેની સાહાદતમાં
‘શોકસંપીઅર’ના “તેમીંગ આકુધી
શરૂ” ૭૦ નામના નાટકમાં તે નાટકના

નાયક ૭૧ પેત્રુચીઓ ૭૨ ના મોહાડામાંથી નિકળતા “અરે
કેઅંત ૭૩ મનથી કરી તનને જેબ મળેછે ઈયા મન તનને
માતપર કરેછે”-૭૪એ ચુનંદ સખુનોની તમોને યાદી આપી
મારે કેહેવું જોઈએ કે અર્થ વિદ્યા પર લખનારાઓતો મન
મેહનતની જે જાતથી તન મેહનત સવલ થઈ પડે એવા ઈ-
લાજો ઈયા સાંચાઓની શાંત નિષ્ણે તેજ જાતને કુકત
પસંદ કરેછે અને તેનેજ બહુ કિમ્મતી ગણેછે.

દ્રૌપદી ઉત્પત્તિમાં મેહનત સીધી રીતે ૭૫ કામ લાગે-
છે ઈયાને આરકતરી રીતે ૭૬ મદદ
દ્રૌપદી ઉત્પત્તિમાં આપેછે. સીધી રીતે કામ લાગેલી
મેહનતની આર-
કતરી મદદ. ત્યારેજ કેહેવાએ કે જ્યારે જે ઓજ બ-
નાવવી હોય તેજ ઓજ તેના પરીણામ

તરીકે નિષ્ણે, અને આરકતરી રીતે કામ લાગેલી ત્યારે કેહેવા-
એક જ્યારે જે ઓજ બનાવવી હોય તે ઓજની બનાવત સે-

૭૦. “Taming of the Shrew” (Act IV Sc. III); ૭૧. Hero.

૭૨. Petruchio; ૭૩. Kate.

૭૪. “Tis the mind that makes the body rich.”

૭૫. Directly; ૭૬. Indirectly.

હેલ કરવાને જે કાંઈ અગત્યનું હોય તેમાં કુઝિયા કારક રીતે મદદ આપે. એની સમજણ આ નિમજા દાખલા પરથી જુઓ. મારી પાસે બેવાર સકલાત છે તેનો મારે એક દગલો સિવરાવો છે; એક દરજીને બોલાવી તેની પાસે તે કપડું વેતરાવી તેનો દગલો કરવા હું તેને કહું છું. દરજી ચાર કે પાંચ દાહાડા પછી દગલો તૈયાર કરી લાવે છે. હવે એ દગલાની બનાવતમાં કુદત દરજીની જ મહેનત સીધી રીતે કામે લાગેલી કહેવાયે, અને મંદાના ગોવાલીઆની, ઉન કાટનાર, વણનાર, રંગનાર, સોએ દાગા બનાવનાર—એ સઘળાઓની મહેનત તેમાં ચારકતરી રીતે કામે લાગેલી કહેવાયે. હવે દ્રવ્યનો ઉત્પત્તિમા મહેનત ૬) ચારકતરી રીતે કામે લાગે છે તે જુઓ;—પેહલી તો;—દ્રવ્ય ઉત્પન્નવનારા ઉદ્યોગમાં મહેનત કરનારાઓના અપને માટે ખોરાક અને બીજી અગત્યની ચીજો બનાવવા ઈયા પુરી પાડવામાં;—બીજી તો, જે જિન્નસો બનાવવી હોય તેની બનાવતમાં આવતા અસખાખ^{૭૭} (જેમ કે કાપડ બનાવવાને માટે રૂઢ ઈયા ઉન) તૈયાર કરવામાં; ત્રીજી તો, જિન્નસોની બનાવતમાં કામે લાગતાં હથિયારો બનાવવામાં; ચોથી તો, ઉદ્યોગથી નિપજેલી પેદાશને ખુદરતી કારણથી ખરાબ થતી ઈયા માણસ કે જનવરથી લુટાતી અટકાવવામાં, (જેવીકે કારખાનાઓને માટે મકાનો બાંધવાની, ઈયા શેહેરોના બાબ માટે કિલ્લાઓ બાંધવાની, તથા લડાઈના શિપાઈઓ, પોલીસ, ન્યાયવીસ ઈયા કોટવાલની);—પાંચમી તો, એ પેદાસો જ્યાં બનેલી હોય ત્યાંથી જ્યાં અપે ત્યાં લઈ જવામાં અને જેઓને અગત્યની હોય તેઓને વેતું ચી આપવામાં, જેવી કે આગગાડી, રસતાઓ, વાહણો, આગમોટો બાંધવાની,

વેપારીઓની, દુકાનદારોની, ઈત્યાદિ; અને છેલ્લીતો, માણસોને પાલી પોરી ઉધારવામાં અને કેળવવામાં, જેવી કે માપો, રખેવાલો, ડાક્ટરો, શિક્ષકો, ધર્મગુરૂઓ, અને સરકારની.

કેટલાએક લખનારાઓ કહે છે કે ચોક્કસ કામોમાં માણસનો જાતી મેહનત કરતાં ખુદરતથી વધારે યારી મળે છે, અને કેટલાંકમાં મેહનતની યારી.

હેનતથી વધારે બને છે. એ તદ્દન ગલત છે, કારણકે કોઈ પણ માણસ એવી તાકાત નથી ધરાવતો કે તેનાં કામમાં ખુદરત શું ઈયા કેટલો ભાગ લે છે તે ખરાબર કહી શકે. ક્રેન્ચ ઈકાનામીસ્ટસ એમ કહેતા કે “હું નરથી ચાંજો બનાવવામાં જે યારી ખુદરત આપે છે તે કરતાં વધારે મદદ તે ખેતીવાડીમાં આપે છે.” એડમસ્મિથ કહે છે કે “હું નરથી ચાંજો બનાવવામાં ખુદરત કાંઈ નથી કરતી, સઘળું માણસજ કરે છે.” પણ એમ કહેવું વાજબી નહિં ગણાએ, કારણ કે, જો એક ચીજ બનાવવામાં ખુદરત અને માણસની મેહનત એ બંધે વગર ચાલેજ નહિં, તો પછી તે ચીજ એ બંધેનું એક સરખું પરીણામ ગણાએ. તમો તમારા હાથમાં એક કાતર લેવો અને તે વતે કાંઈ કપડું કાપો; પછી તમો પોતકિનેજ સવાલ કરો કે તે કપડું કાપવામાં તે કાતરના બે પાનામાંથી કયા પાનાએ વધારે કામ કીધું અને જુઓ કે ખરી રીતે જોતાં શું જવાબ અપાઈ શકાએ ? એજ કે બંધે પાનાનો ઉપયોગ એક સરખો ગણવો જોઈએ. હવે કાતરનો દાખલો પડતો મેલી એક ચીપીઆનો દાખલો લેઈએ. તમારી ગાજુએ પેલી દેવાલ છે તેમાં એમ સમજો કે એક ખીલો ડોઢિલો છે જે તમારે કાઢાડી નાખવો છે. એક ચીપીઓ લઈ તેના બે પક્કડ વચ્ચે

પેલા ખીતો પકડી તે વતે તે ખીલો તમો ખેંગી કાઢાડો, અને પછી તમો પોતી કેનેજ સવાલ કરો કે એ એ પક્કડમાંથી દેવાલમાંથી ખીલો ખેંચી કાઢાડવામાં કયા પક્કડે વધારે કામ કીધું અને જુઓ કે વાજખીની રહે શું જવાબ મળી શકે ? એજ કે તે બંધે પક્કડનો ઉપયોગ એક સરખો ગણવા જોઈએ. આ જવાબો ધ્યાનમાં રાખી એકસ કામોમાં ખુદરત અને મેહેનતની યારી વિષે તમો જો વિચાર કરશો તો મેંજે આગલ કહ્યું તેને તમો સ્વિકારવા વિના રહે-શો નહિં.

મેહેનતથી ઉપજતા ઉપયોગ ત્રણ જાતનાં છે, તે એકે, ચી-જોમાં ઉપયોગી ગુણો મુકવા, મા-મેહેનતના ઉપયોગ એસોમાં ઉપયોગી ગુણો મુકવા, અને કામ કરવા ઈયા સેવા બ-જાવવામાં આવતો ઉપયોગ ૭૮

હવે મેહેનત કેઈએ રીતે વધી શકે તે જોઈએ. મેહેનત એકતો વિસતારમાં અને ખીજતો મેહેનત એ રીતે ખુબી ઈયા ગુણ ૭૯ માં વધી શકે છે. વધી શકે છે. ઉપયોગથી નિપજતી પેદાશના ઉપયોગ કરનારાઓની જેમ સંખ્યા વધે તેમ જો

મેહેનત કરનારાઓની પણ સંખ્યા વધે તો મેહેનત વિસતારમાં વધેલી કહેવાય, પણ જો મેહેનત કરનારાઓની સંખ્યા તેટલીજ રહે અને ય તો તથા સાંચાંઓની ખુબીથી દરએકની હુશિયારી વધી વખતની કર કર યથાથી તે વધુ ખપ પૂરે પડી શકેતો મેહેનત ખુબી ઈયા ગુણમાં વધેલી ગણાય.

પણ ‘અર્થવિદ્યા’ પ્રમાણે મેહેનત ‘દ્રવ્ય ઉપજાવનારી’ ઈયા ‘દ્રવ્ય ન ઉપજાવનારી’ કહેવાય છે.

૭૮. Utility consisting in a mere service rendered.

૭૯. Energy.

દ્રવ્ય ઉપજાવનારી મેહુનત ૮૦ તે એવી મેહુનત કે જે કાંઈ પણ ખરીદ કરવાની શક્તિ ધરાવનારી, ઉપ્યોગી, અને અદલબદલ થઈ શકે એવી એજો ઉત્પન્ન કરે અને જે મોજો જથુક ઉપ્યોગ ધરાવ્યાના મુખ્યમે તેઓના ખનાવ નારાઓની હાજરી ધ્યાયેર હાજરીમાં પણ પોતીકું દામ ઉપજાવી શકે; જેવી કે, મોચીની, દરજીની, કાંતનાર, લોહાર, રૂઢી ઉગાડનાર, કાપડ બનાવનાર, ઈત્યાદિની. દ્રવ્ય ન ઉત્પન્ન કરનારી મેહુનત ૮૧ એ, કે જેથી માણસ જાતના સામતા દ્રવ્યમાં કાંઈ પણ ઉમેરો ન થઈ શકે ઈયાને જથુક ઉપ્યોગ ના કિમ્મત ધરાવનારા સંગ્રહમાં કાંઈપણ વધારો ન થાય. તે એવી મેહુનત કે જેથી જે કાંઈખી અને તે કાંઈ જાતેજ ઉપ્યોગી અને ખુદ કિમ્મત ઉપજાવી શકે એવું નહિ; જેવી કે, નાટક કારો, મશાખેરાઓ, લહુઆઓ, ગવૈયાઓ, વાળું વળાડનારાઓ, જાડુઈ તલેસમાત ઈયા ખીજા ખેલો કરનારાઓ, ઈયાદિની. આ જાતની મેહુનતથી જોકે કુળ માણસ જાત હોય તે કરતાં વધારે તવંગર ન થઈ શકે તો- એ એક માણસ ઈયા એક ટોળી, એક મંડળી ઈયા એક પ્રજા, ખીજા પુરૂષો ઈયા ખીજા ટોલીઓ, અને ખીજા મંડળીઓ ઈયા ખીજા પ્રજાઓના ખરચે વધારે માતખરે થઈ શકેછે. એનો ઉદારણ આપતાં મુંખઈની ૧૮૬૪) ના સાળની તવારીખ થોડી ઘણી મને યાદ આવેછે જે વિષે બે બોલ બોલવા વ્યર્થનહિં ગણાશે. તવારીખના સફાપરે નોંધી રાખવાજોગ અમેરીકામાં થએલી છેલ્લી માહુલા-રત લડાઈથી ઈંગ્લાંડમાં ત્યાંનોજતો રૂઢી પાંચ પડ્યો,

અને અતરેનો અટલે જે હિંદુસ્થાનનો ૩૬ બહુ જરથાપંધ
જવા લાગ્યો, તે અટલાં સુન્દીકે રૂઢનો ધંધો હિંદુસ્થા-
નના, અને મુખ્ય કરી, મુખ્યધના એકલા હાથે રહ્યો,
અને અતરે બહુ નગડી ગસડાઈ આવી, જે કામે લગાડ-
વાના ઉપાયો શાધતાં લોકોને શેર સદ્દાનું દિવાનું^{૮૨}
લાગ્યું, અને ૧૮૬૪ના સાળમાં, જે વખતે હિંદુસ્થાનના
વેપાર સંબંધમાં સરદારી ભાગવનાર પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનની
રાજ્યધાની—મુખ્યધ,—ગોઆ “જુરી રામસનીનું મકાન
અને દ્રવ્યનું તેજ બજાર”^{૮૩} હતું, તે વખતે, શેર
સદ્દાની પર પોતા કમપનીઓ સંખ્યા બંધ હોઈ
યઈ જે થોડા વખતમાંજ પરપોતા મિસાલ કુતી ગઈ,—તે
વખતેજ સદ્દા બાજો અને ઉથલ પાડળ કરનાર
ઓ ^{૮૪} ના મગજ જેને ફ્રેન્ચ ભાષામાં “મેઝોન એ-
સપાઈ ન્યોલ” ^{૮૫} ઈયા શાતો આંનેસપાઈન”^{૮૬}
અને ઇંગ્લેન્ડમાં “કાસતલ્સ ઈન ધી એર” ^{૮૭} કરી
કહેછે તેવા હવાઈ મેહુલો ખાંધવા પરજ લાગેલાં હતાં, સદ્દા^{૮૮}
પાછળજ મુખ્યધના લોકો ગાંડાં ઘેલાંખતી ગયાં હતાં, દરરોજ
ક્રમ ધામથી મેજબાનીઓ ચાલતી હતી અને નાચ રંગ
યતા હતા, પારકા દેશોની નાટક ટોળીઓ અતરે હોમાઈજતી
અને નાટક શાળા દરરોજ ખિચો ખિચ ભરાઈ જતી હતી
જે સર્વનું સેવનનું પરિણામ કેવું દુષ્પદાયક નિપજુછે તે
આપણને સારી પેઠે મહશુરછે, અને તેની યાદ આપણને
જીગરમાં ગોઆ ભાળા મિસાલ ખુચેછે. આવી સઘળી
નાટક કરનારી ઈયા આપણ કરી રમુજ આપનારી

૮૨. Share-Mania ;

૮૩. “Of joy the sojourn and of wealth the Mart.”
Oblide Harold, Canto IV.

૮૪. Speculators ; ૮૫. Maison Espagnole ;

૮૬. Chateaux en Espagne ; ૮૭. Castles in the air.

૮૮. Speculation (in shares).

રાજીઓને એક કોરે સુખી, દ્રવ્ય ન ઉપજવનારી મે-
હેનત થી કરી જે નફા સુખધના લોકોના ગજવામાંથી
“ઈટાલીઅન આપેરા વાલાઓ” ૮૯ એ મેળવે
હતો, તે વિષે થોડુંક ખાલવુંછે;—તે એકે ઉપર કહેલાં ૧૮૬૪)
ના સાળમાં તે વખતના સુખ્ય કરી એકાએક શ્રીમંત
થએલા લોકોના ખરચે એ ઈટાલીઅન આપેરા વાલા-
ઓએ હજારો રૂપિયાનો નફા કીધો હતો જે મુખ્યો દ્ર-
વ્ય ન ઉપજવનારી મેહેનતથી થએલો હતો, અને જેથી
જોકે માણસ જાતના સામતા દ્રવ્યપર માડી અમર યદિહતી
તોએ સુખધના ખરચે ‘ઈટાલી’ ને કાએદો થયો
હતો. એ નફો ‘દ્રવ્ય ન ઉપજવનારી મેહેનત’ પણ કેવી
કાએદાકારક રીતે કામે લાગી ચકેછે તેના એક અછછે
દાખલોછે.

આ ખીના વિષે ખોલ્યા પછી, માણસની હાલની જો-
ગવાઈ તરફ નેગાહ કરતાં કેટલીક ખુદરતી
બેહદ અને હદમાં ચીજો બેહદ ૯૦ મળી આવેછે અને
મળતી ખુદરતી કેટલીક હદમાંજ ૯૧ મળી આવેછે તે
ચીજો.

પર તમારું ધ્યાન હું લગાડવા માગું છું.
બેહદ મળતી ખુદરતી ચીજોના દાખલા તરીકે હુવા, છંદ-
ખીના સાધારણ ઉપયોગ માટે પૃથિવના ઘણા ખરા
ભાગોમાં મળતું પાણી, નવાં વસાએળાં સ્વસથાનો
માં (ખેતીની) જમીન, અને દરીઆઓમાં માછલાં
પકડવાની જગાઓ, વતરોગેછે. હદમાં મળી આવતી ખુ-
દરતી ચીજોના ઉદારણ તરીકે ચોકસ જગાઓમાં ચોકસ
કામોને માટે મળતું પાણી, નદીઓમાં માછલાં પ-
કડવાની જગાઓ, કૂળવંત જમીન, અને દરીએ

૮૯. The Italian Opera-Singers.

૯૦. In a practically unlimited quantity.

૯૧. In a practically limited quantity.

કાંઠે આવેલી જમીન ૯૨ ધ્યા મોટી નદી કાંઠે આવેલી જમીન.

હવે દરીએ કાંઠે ધ્યા મોટી નદી કાંઠે આવેલી જમીન ધણીજ ઝોઘી હદમાં મળી આવેછે, દરીએ કાંઠે ધ્યા અને ખુદરતી ચીજોમાં આ વિદ્યાના નદી કાંઠે આવેલી સંબંધમાં ખુબ અગત્ય ધરાવેછે, કારણકે જમીન ધ્યા શેહે- તેને ધણક ફાએદાઓ ભાગવવાનું બની રાને થતા ફાએદા આવેછે જે ટુકમાં ખોલીએતો નિચે મુજબછે;—૧.—તેની પેદાશનો જ્યાંખી ધણો ખપ હોય ત્યાં લઈ જવામાં વખત, મેહેનત, અને ખર્ચના સંબંધમાં થતો બચાવ; ૨.—તે જમીનમાંથી ઉપયોગી પેદાસ વધતામાં વધતી જેટલી નિપજ શકે તેટલી બધી આ ઉપલા સખમોને લીધે ઉપજાવી કાઢાડવા તે; અને ૩—આ છેલ્લી ખીનાથી તેના દ્રવ્યમાં હાંસલ થતો વધારો. પ્રાચીન કાળનો ધ્યા પ્રાચીન અને અધ્યાચીન કાળના દર-મીઆનની તવારીખના સફા ફેરવતાં દરીએ કાંઠે આવેલાં શહેરોએ તેઓના દરીઆઈ સ્થળનો લાભ લેવાથી મેલવેલી મોટાઈ અને આબાદાનોનું અસર કારક ચિત્ર વારંવાર આપણનો નજર પડેછે. એવાં શહેરો ‘આથન્સ’, ૯૩ ટાયર’, ૯૪ ‘વેનીસ’, ૯૫ ‘મારસેલ્સ’ ૯૬ ઇત્યાદિ હતાં. તમો કેટલાકને યાદ હશે કે નામાંકિત મીલટન ૯૭ પોતી-કી ‘‘પેરેડાઈઝરીગેન્ડ ૯૮ ની નાદર કવિતામાં આ-થન્સનું સુંદર ખ્યાન આપતાં તેને ગોયા ‘‘ગ્રીસ ૯૯ ની આંખ, વિદ્યા હું નરની માતા, ફીલસુફી, કવિતા,

૯૨. Land enjoying a maritime situation. ૯૩. Athens.

૯૪. Tyre; ૯૫. Venice; ૯૬. Marseilles.

૯૭. Milton; ૯૮. Paradise Regained (Book IV).

૯૯. Greece.

અને દાનેશ મંદીનું અસલ મંદીર, પેલું ઈજીપ્ત-
 ન ૧૦૦ કાંઠે આવેલું પુરાનુમા હવા વાલું ઉમદા
 શહેર” એમ કરી કહેઁ. નામીયો ફ્રેન્ચ ગ્રંથકાર ફ્રે-
 નેલો ૧૦૧ ‘ટાયર’ની ઝોળખ આ પ્રમાણે આપેઁ;—
 “તે દરીઆની સપાટીપર તરતું, દરીઆમાં ગોયા
 રાજ્ય કરતું, આગત્તા વખતમાં પૃથિવના સર્વ લોકોના
 વેપારનું મુખ્ય મથક, નાવિક હુંનર શોધી
 કાહાડનાર નામીયું શહેર ટાયર, જે દુન્યાના સર્વ સાકો
 પાસથી અગાઉ પોતીકી ખંડણી ૧૦૨ ધિા ઝેરાજ ૧૦૨૬-
 રીઆઈ સ્થળને લીધે મેળવતું હતું.” જાણીતો કવિ
 બાઈરન ૧૦૩ વેનીસ શહેરને “દરીઆમાંથીજ ગો-
 યા નિકળી આવેલું, પાણીના મોજાઓપર સરદારી
 ભોગવતું, રાજઝા અને રાજવંશીઓની પુરાણી અ-
 ને ખાણ પીણાનું રહેઠાણ, અને જુદી જુદી પ્રજા-
 ઝા પાસથી (અગાઉ) ઝેરાજલેતું “દોલતનું માતખર
 બજાર” કરી કહેઁ. પણ એ સઘળી જાહો જલાલી અને
 આબાદનીનું મુખ્ય અને ખરું કારણ શું? નાકે તેઓની
 જમીનનો વિસતાર, નાકે તેઓની જમીનના કૃણવંત
 ગુણો, કારણકે એ ખેતીતો એ શહેરોમાં હસતીજ ન હતી.
 ત્યારે શું? ફક્ત તે શહેરોનું સગવડ ભરેલું દરીઆઈ
 સ્થળ, અને તે સ્થળનો ઉમંગ અને મેહેનતથી મે-
 ણવેલો લાભ, એમહું કહું છું, અને તવારીખના સફાઓને
 શાહાદત આપેઁ તે પરથી તેને ટેકો મળેઁ. યુરોપના આ
 શહેરોના દરીઆઈ સ્થળની સ્તુતી ગાયાબાદ અતરના એ-
 ટલે જે હિંદુસ્થાનને દેશમાં આપણે વસીએ છેએ તે અ-
 દેશના એકાદ બે શહેરની આ બાબમાં નોંધ લેવાની ખુદ

૧૦૦. *Ægean*; ૧૦૧. *M. Fénelon*.
 ૧૦૨. *Tribute*; ૧૦૩. *Byron*.

ગત્ય જણામ્મિએ, અને તેમ કરતાં પેહેલ પેહેલ ભરૂચ શહેર વિષે એ બોલ હું બોલવા માગું છું. ખુશનુમા હવા વાહું, કુળવંત જમીનથી આરાસ્તહ થએલું, નર્મદા નદી કાંઠે આવેલું પેલું રણીઆમનું શહેર ‘ભરૂચ’ થોડુંક અગાઉ એક મોડું, જાહોજલાલી ભોગવતું, આબાદાનીથી ભરપુર, બોહોલા વેપારનું મથક હતું એ વાતથી તમા અણગણ નહિં હશે. હવે એ સુખળી આબાદાની અને મોટાઈના કારણે શું ? તે કારણો બે છે, એક તો, તેનું સગવડ ભરેલું નદી કાંઠે આવેલું સ્થળ, અને ખીજું તો તેની કુળ દુપ જમીન. આ ખીજું કારણ ઉપલાં યુરોપના શહેરોની જાહોજલાલીનું કાંઈ તાવ નહિં હતું અને એ પરથી તમા જોશો કે તે શહેરો કરતાં અતરેના એક શહેરને એક જુઆદા ખુદરતી કાએદા ભોગવવાનું બની આવે છે જેથી એવાં એક શહેર વિષે બોલવું થોડીક અગત્ય ધરાવે છે. આગગાડી, જે કવિ નર્મદા શંકરના પેલા આબેહુબ ચિતાર આપતા પણ લગાર રમુજ શબ્દોમાં બોલીએ તો “પેલું ઘેલું, જંગલી ગજતૂં, જીપડૂ મહોડૂ, ખૂબ હાંકતૂં, કૂં કૂં, કૂં કૂં, કૂં કૂં કરતૂં, વરાળ રૂપે દમ કાઢતૂં, ચીંઈ શબ્દે ચીસ પાડતૂં, ઈત્યાદિ, છે, જેથી હજારો કોથળી મતજળો અને હજારો કોથળી માળ લાવ લઈ જવ કરવાનું” બહુ સવલ્લ થઈ પડે છે તે અતરે દાખલ થયા આગમજ, ભરૂચ શહેર, જેનો રૂઢનો, ઘંઉનો, અને ખીજા અનાજનો પાક ધણો સારો કહેવાય છે, તે પોતીકી પેદાશ જેમ હવડે ‘આગગાડી’ની મારફતે અતરે અને બાહાર મોકળે છે તેમ આગલ દરીઆ માર્ગે મોકળવું હતું એ વાતથી આપણે વાકેફ છીએ, અને તેમ મોકળવાને એ શહેરને

પોતીકા સગવડ ભરેલા રથળને લીધે કેવું સવલ પડતું હતું તે પણ જેઓએ એ શહેરનો થોડો ઘણો અહેવાલ વાંચેલા હશે તેઓને મહશૂર હોવું જોઈએ. એ શહેર એકવાર જાહો-જલાલી અને વેપારનું મોટું મથક ગણાતું હતું તેના ખાખમાં સરવેને સારી પેઠે જાણીતી આપણના ગુજરાતી ભા-ઈઓની “ભાગી પણ ભરૂચ” એ અસલી કેહેવતની તમો ને યાદ આપવાને મને એક સંખ્ય મળેછે. તે એકે આ કેહેવત જાતેજ તેની એક વારની મોટાઈની સામેતી તરીકે ચાલી શકે. ‘ભરૂચ’ની અહેવાલ હવે ખતમ કરી ‘સુ-રત’ શહેર વિષે થોડોક એસારો કરવો અગત્યનોછે. ‘ટા-પી’ નદીને કાંઠે આવેલું એ સુંદર શહેર પણ એકવાર ભારે દબદબા અને જાહો જલાલીનું મકાન હતું. હવે એ જાહો જલાલીનાં કારણો શું? એવો જો તમો મને સવાલ પુછો તો તેનો હું ટુકમાં એમજ જવાબ આપીશ કે એના કાર-ણો ઘણાં હતાં પણ તે માંહે તેનું કાએકામંદ રચલ એક અગ-ત્યનું તત્વ હતું. એ થયા બાદ ખુદ ‘મુંબઈ’ શહેર જેના આપણે રહેવાસી છીએ તે શહેર હિંદુસ્થાનની અર્ધા-ચીન કાળની તવારીખ તરફ નેગાહ કરતા, એ બાબમાં આપણનું ધ્યાન બહુ એવેછે. મોટે એ બાબનું સેવત આણતાં એ શહેર વિષે કાંઈ પણ બોલ્યા વિના મને ચા-લતું નથી. જોકે મુંબઈ ફક્ત પશ્ચિમ હિંદુસ્થાનનીજ રાજધાનીછે, જોકે હિંદુસ્થાનની આખી બ્રીટીશ સાહાન-સાહતના મુખાંનું મથક કલકત્તામાંછે, અને કલકત્તાજ એ સાહાન સાહતની રાજધાની કહેવાએછે, તો એ પણ વેપારના સંબંધમાં મુંબઈ એ સાહાનસાહતપર સર-દારી ભાગવેછે, અને વેપારના સંબંધમાં મુંબઈ હિંદુસ્થાનની રાજધાની ગણાએછે. અને શાને લી-ધે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વાળતાં એટલુંજ કહેવુંછે કે મુંબઈની

એ સઘળી મોટાઈ તેનાં સારાં ખુદરતી બારાંને લીધે, ધ્યાને, ખીજા બોલોમાં બોલીએતો તેનાં શાએદામંદ સગવડ ભરેલાં ખુદરતી સ્થળને લીધેછે તે એટલાં સુધી કે એ સ્થળના બાબ વિષે બોલતાં આપણને જાણીતો મીંઠ રાખઈ નાઈટ ૧૦૪ મુંબઈને આખી દુન્યાનું મધ્ય બિંદુ કહેછે. એ સ્થળને લીધે મુંબઈ કેટલી અગત્ય ધરાવેછે તેની વધારેતો રહી પણ ફક્ત એક ખીનાપરથી ધણી અછછી સામેતી આપણને મળેછે તે એકે વીલાયતની મેલ સ્તીમરો ૧૦૫ સઘળી અતરેજ, એટલે જ, મુંબઈ બંદરમાંજ આવેછે અને જો સઘળા યુરોપના સમાચારો ધ્યા કાગળઆંચો તેમાં આવેછે તે બધાં, પછી તો કલકત્તાને માટે તોય ધ્યા મદરાસ ૧૦૬ ને માટે હાય, તોએપણ અતરે આવી અતરેથી તે મકાનો પર મોકાળ્યામા આવેછે. એ ખીના કાંઈ થોડી અગત્ય ધરાવતી નથી. એ ખીના મુંબઈને જેબ પોહાંચાડવામાં કાંઈ નજીવી નથી. એ ખીના મુંબઈની વેપાર સંબંધી સરદારી સ્થાપવામાં કાંઈ હલકી કીસમની સામેતી ન કહેવાએ.

હિંદુસ્થાનના શહેરો વિષે બોલી હવે પ્રાંચીનકાળમાં વખણાએલા પારસીઓના પુરાતન વતન ઈરાન દેશ ૧૦૭ના એક બે શહેરો વિષે સગવડ ભરેલાં ખુદરતી સ્થળથી હાંસેલ થતા લાભ અને મલતી મોટાઈના સંબંધમાં ફક્ત એસારો કરવો બસ થશે, અને તેમ કરતાં મારે એટલુંજ કહેવુંછે કે એ સંબંધમાં ‘બુશાયર’ ૧૦૮ અને ‘બંદરઆબાસ’ ૧૦૯ હાલ અગત્ય ધરાવેછે. એ બે મોહુલું છેલ્લું નામ ‘બંદર આબાસ’ ઈરાનમાં થોડુંક થડું ગુજરેલા

૧૦૪. Mr. Robert Knight.

૧૦૫. The English mail Steamers.

૧૦૬. Madras.

૧૦૭. Persia.

૧૦૮. Bushire.

૧૦૯ Bunder Abbas.

દુકાળથી કંગાળ હાલતમાં આવી પડેલા ધરાની જરથોસતી-
ઓના થોડાક ભાગને ભુખમરાની જાલમાંથી છોડવાના
હેતુથી જ્યારે અતરે આણ્યામાં આવ્યો ત્યારથી ઘણાકોને
સારી પેઠે જાણીતું થયેલું છે.

અર્થવિદ્યાના સંબંધમાં દરીઆઈ સ્થળથી હાંસેલ થતા
ફાએદાઓ વિષે જોલી, તે સ્થળનો લાભ
દ્રવ્યનો વધારો ભોગવતાં કેટલાંક યુરોપના તેમજ હિં-
કયારે થાએ ! દુસ્થાનના શેહેરોનું ટુક વર્ણન કરી અને
ધરાનના એક ખે શેહેરોનો ઇસારો કરી
દ્રવ્યની ઉત્પત્તિને લગતા ખીજા અગત્યના સવાલોપર હું આ-
વું છું, અને તેમ કરતાં જે સવાલ હું પોઠેલ પેઠેલા પુછવા
માગું છું તે એક છે દ્રવ્યની ઉત્પત્તિનો વધારો કયારે
થઈ શકે ઈયાને સાથી થઈ શકે ? આ સવાલ જેમ
મોટી અગત્ય ધરાવે છે તેમ તેનો જવાબ ઘણો સહેલ છે.
આગલ કહ્યા મુઆફ્ફ જમીન, મેહેનત, અને થાપણ
એ દ્રવ્યના ત્રણ મુખ્ય મુળ છે. એ પરથી દેખાતું છે કે એ
ત્રણમાંથી ખેતીની જમીન, ઈયા મેહેનત, ઈયા થાપણ
હરએકખી બરાબર રીતે વધ્યાથી દ્રવ્ય વધી શકે, અને
દ્રવ્યના એક ખે મુળ નહિં, પણ એ સમૂખાં ત્રણ મુળ એક દમ
સાથે વધ્યાથી કરીને દ્રવ્યની વધ સહી ઘણી થાએ.

પણ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ વધારવામાં બહુ અડચણો પડે છે,
એ અડચણો બધાં દેશોમાં એક સરખી
ધ્યા એકજ જાતની હોતી નથી. જુદાં
જુદાં દેશોને જુદી જુદી અડચણો ન-
ડે છે, કારણકે ખુદરતની મેહરથી જે કાંઈ
એક દેશમાં બની ઈયા મળી શકે છે તે
સમૂખ ખીજા બધાં દેશોમાં પાનવું ઈયા
મળવું જ નોખાએ એમ નથી. ખુદરતના
આવંદની મેહરથી જો એક દેશમાં જ-
મીન બહુ ફળવત હોય છે તો ખીજા દેશ-

માં મેહેનત કરનારાઓની સંખ્યા મોટી હોય છે; એક દેશમાં કિસ્મતી ધાતુઓ જથ્થા બંધ મળી આવે છે, તે ખીજા દેશમાં માણસની જાતી હુશિયારી થત તરીકે કામે લાગે છે, અને એ પ્રમાણે જો એક દેશમાં એક જાતનો કાચોદા મળે છે તો ખીજા દેશમાં જીદીજ જાતનું સુખ હાંસલ થાય છે. એજ મિસાલે દ્રવ્ય ઉત્પત્તિનો વધારો કરવામાં જો એક દેશને એક અડચણ નડે છે તો ખીજા દેશને ખીજા અડચણ નડે છે, જેમકે, આપણના રાજ્યકર્તાઓની બુખી-ઈંગ્લાંડમાં સસતા ખોરાકની તંગી, જે તે દેશની ખેતી જમીનનો પિસતાર વધાર્યાથી, ઈયા ખેતીના હુનરમાં શુધારો કર્યાથી, ઈયા બાહાર દેશોનો ખોરાક આણ્યાથી પુરી પડી શકે; અમેરીકા ૧૧૦ માં મેહેનતની, એટલજે, મેહેનત કરનારાઓની ખુટ, જે ખીજા દેશમાં નકામાં ખેરોજગાર પડી રહેલા હોય તેઓને આણી અમેરીકામાં કામે લગાડ્યાથી ધણે દરજ્જે પુરી પડે;—હિંદુસ્થાનમાં થાપણની ખુટ અને તેથી નિપજતી વેપારના સંબંધમાં સગવડ ભરેલા અને સોહેલ માર્ગો અને પેદાસ લાવ લઈ જવ કરવાની સગવડ ભરેલી મારફતો ઈયા હુશિયારોની તંગી જે ખીજા દેશની થાપણ અતરે કામે લગાડ્યાથી મટી શકે.

ઈંગ્લાંડના રાજ્યથી હિંદુસ્થાનને જે ત્રણ મોટા કાચોદા હાંસલ થાય છે. તે એકે તેના મનસાફની ઈંગ્લાંડથી હિંદુસ્થાનને થતો એક માણસનો પોતીકા માલમિલકત પરનો હુક વધારે અને વધારે મજબુતીથી જલવાયે છે, હુનરોમાં યચેલી શેધા અને સુ-

ધારાઓ અતરે દાખલ થાએછે, અને પેલો નામીયો નર ફાસેટ ૧૧૧ જેનું નામ દેતાં મને આપત હરખ ઉપજે-
 છે અને જેનું નામ સાંભળતાં તમોને પણ હરખ ઉપજ્યા
 વિના રહેશે નહિ, —તે હિંદુસ્થાનના ખરા મિત્ર ‘જોન બ્રા-
 ઈત’ ૧૧૨ સાથે આપણનું બહુ કરવાંની તારીફ લાયક
 હરીફ કરતો આપણનો ખેરખાહુ દોસ્ત —તે તન આંખે
 અંધો પણ મન આંખે સર્વ ચીજ બારીકીથી અજા-
 એખ રીતે દેખતો ઈંગ્લાંડની પારલામેંત ૧૧૩ નો સ-
 ભાસદ —તે ઈંગ્લાંડના ગાહુવેર અને અર્થવિદ્યા પર
 એક નાદર પુણતક રચનારના બોલમાં બોલીએ તો
 “હિંદુસ્થાનની રેલવે પર ઈંગ્લાંડની થાપણમાંથી
 દર વર્ષે નજદીક ૭) કરોડ રૂપીઆ ખર્ચાએછે.”
 વેપારના સંબંધમાં રેલવે ઈયા ખીજી સારી મગવડ ભરેલી
 મારફતો ઈયા સુતરા ઉપાયોમાં નાણું ખર્ચાએલું. પણ અ-
 ગવનુ ગણાએછે. માટે અર્થવિદ્યાના સંબંધમાં હિંદુસ્થા-
 નને ઈંગ્લાંડથી થતા ફાએદાઓની જે ટીપ આપીએ તે
 ધ્યાન રાખવા જોગએ.

આગલ મેં કહ્યુંએ દ્રવ્યની ઉત્પત્તિના વધારામાં
 ઈંગ્લાંડને સમતા યોગકની તંગીથી
 દ્રવ્યની ઉત્પત્તિના અને અમેરીકાને મેહિનત કરનારાઓ-
 સંબંધમાં ઈંગ્લાંડ ની ખુટથી બહુ અડચણ પડેછે, માટે
 અને અમેરીકા દ્રવ્ય ઉત્પત્તિના સંબંધમાં અમેરીકા
 ને એક ખીજીથી અને ઈંગ્લાંડને એક ખીજીથી થતા
 થતા ફાયદા ફાએદાઓ વિષે બોલતાં મારે એટલુંજ
 કહેવું છે કે જે પ્રમાણે જરૂર્યા બંધ યોગક ઈંગ્લાંડને

૧૧૧ (Prof.) Fawcett; ૧૧૨ John Bright.

૧૧૩ Parliament.

પુરે પાડયાથી અમેરીકા તેને કાઢેદો કરેછે, તે પ્રમાણે ઈંગ્લાંડના કેટલાક ખેડેજગાર લોકો (જેઓ એક બારગી ઈંગ્લાંડમાંજ રહ્યાથી તે દેશને કદાચ એક બારે ખાજો થઈ પડે તેઓ) પરદેશવાસ કરી ૧૧૪ અમેરીકા જઈ રહી (યાં મહેનત મજૂરી કર્યાથી અમેરીકાના એક માટી તંગી પુરી પાડેછે અને એ રીતે અમેરીકાને ઈંગ્લાંડથી કાઢેદો થએલો ગણાયે.

હવે એક દેશ કરતાં ખીજા દેશમાં દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ વધારે માતબર હોવાના ૬) જુદાં જુદાં દ્રવ્યની માતબર ઉત્પત્તિના કારણો. કારણો અપાઈ શકાયે, તે એકે, એક-
તો :—પ્રદરતી કાઢેદાઓ ૧૧૫

(જેવાકે ફૂલવંત જમીન, પેદાસની વધને માફક આવતી હવા, ખનીજ પદાર્થો ૧૧૬ ની પ્રુષકળતા, પાહાડી દેશોમાં પાણીના જોસનો પ્રદરતીજ વધારે, સારી નદીઓ, સાફ દરીઆઈ મકાન અને તે સાથે સારાં પ્રદરતી બારાંઓ);—ખીજુંતો, દર રોજનું કામ બરાબર વખત સર વધારે અને વધારે ધ્યાન આપી કરવું તે :—ત્રિજુ, ઉચોગી લોકોમાં ધ્યા તેઓને રાહ દેખાડનારોમાં હોવું વધારે ઊંચી કીસમનું જ્ઞાન અને કળા જેથી નવાં નવાં કાઢેદામંદ યંત્રો અને હથિયારો જન્મ પામી ખરચ, મહેનત અને વખતની કર કસર થાયે :—ચોથું, વધારે જાતી હુશીયારી અને પ્રમાણીક પાણું,—પાંચમું રાજ્ય કરતાથી રૈયતને મલતા બચાવ અને રાજ્ય કરતાના જુલમાત સામે કાવવાની રૈયતની શક્તિનું પ્રમાણ;—છઠ્ઠું દીલસોજીથી એક-

૧૧૪. *Emigrating* ;

૧૧૫. *Natural advantages*,

૧૧૬ *Minerals*,

અંપ થઈ જોઈએ તેવી મહેનત કરવી તે, અને મુખ્ય કરી મેહુનતનો યોગ્ય વિભાગ. ૧૧૭

પણ 'મેહુનતનો વિભાગ' એટલે શું?—'મેહુનતનો વિભાગ' એટલે જે એક ચીજ બનાવવામાં જુદાં જુદાં કામો જુદાં જુદાં માણસોને વહેંચી આપવાં તે, ધ્યાને, એક ચીજની બનાવતને જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચી નાખવી. દાખલા તરીકે, 'એક ટાંચણી બનાવવાનું કામ' ૧૮) જુદા જુદા ભાગોમાં વહેંચાઈ જાય, ધ્યાને, એક બખનારના કહ્યા મુજબ, ગજવામાં રાખવાનું એક ઘડીઆળ બનાવવામાં ૧૦૨) જુદી જુદી જાતની મહેનત કામ લાગી શકે. 'એડમ સ્મિથ' કહે છે કે 'એક કારખાનામાં ૧૦) માણસો મહેનતના વિભાગથી કરી દરરોજ ૧૨) રતલ ટાંચણીઓ બનાવી શકતા. હવે મધ્યમ કદની ટાંચણીઓ ૧) રતલની આસરે ૪૦૦૦) થાય, (તારે ૧૨) રતલની ૪૮૦૦૦) થાય. પણ જ્યારે ૧૦) માણસથી રોજ ૪૮૦૦૦) ટાંચણીઓ બનાવી (તારે દરએક માણસને ભાગે ૪૮૦૦) ટાંચણીઓની આવ-રોજ ૧૧૮ આવે છે. હવે જો એ ૧૦) માણસો એ કામના જુદા જુદા ભાગો વહેંચી નક્કી કરે અને દરએકજણ એમણેજ એક ટાંચણી બનાવવાનું કામ સરંજમ પો-હોંચાડવામાં મશગુલ રહેતે તો ૧૦) કે ૨૦) ટાંચણીતો રહી, પણ ભાગ્યેજ એક એક જણ ૧) ટાંચણી બનાવી શકતે." જણીતો ફ્રેન્ચ ગ્રંથકાર 'મો. સે' કહે છે કે 'રમવાના પાનાં' ૧૧૯ બનાવવાનું એક કારખાણું જે તેણે જોયું

૧૧૭. Judicious 'Division of Labour' or 'Distribution of Employments'.

૧૧૮. Average ૧૧૯. Playing-cards.

હવું તેમાં “ મેહેનત-વિભાગથી ૩૦) માણસો દરરોજ ૧૫૫૦૦) પાનાં બનાવતા જે પરથી દરએકને ભાગે ૫૦૦) થી વધારે પાનાંની આવરેજ આવવી જોઈએ. હવે જો એમાં મેહેનતનો વિભાગ ન હોતો તો દરએક જણ ૨) પાનાં ભાગે બનાવી શકતો, અને ૩૦) માણસો ૧૫૫૦૦) ને બદલે કદાચજ ૬૦) પાનાં બનાવતો.” હવે એ સંઘનાનાં કારણો ધ્યા, ખીજા ખોલોમાં ખોલીએ તો, મેહેનત વિભાગના કુઝમેદારો, ‘એડમસ્મિથ’ ના કહ્યા મુજબ ત્રણ છે; તે એકે, ‘દરએક કારીગરની પોતીકા હંનરની ચોકસ સાખા સંબંધી જીઆદા હુશિયારી’ જે એક ચોકસ કામજ વાડેઘડીએ કર્યાથી તેના હાથમાં તે કરવાની તાલ રમી રહ્યાથી નિપજેછે; બીજું:—‘એક કામના એક ભાગપરથી ખીજા ભાગપર ધ્યાન આપવાને ગુમાતા વખતનો બચાવ; અને ત્રીજું, મેહેનત ટુક અને સવળ થઈ પડે એવા સાંચાએની શાધ. બેબેજ ૧૨૦ અને મીલતા કહ્યા પ્રમાણે ખીજા બે કુઝમેદારો એમાં ઉમેરાઈ શકાએ, તે એકે, કારીગરો ધ્યા મેહેનત કરનારાઓ ને તેઓની શક્તિ મુજબ વેલુંચાઈ અપાતી મેહેનત. અને હુશિયારોનો સઉથી સરસ અને વધતામાં વધતો થતો ઉપયોગ. પણ મારે કેહેવું જોઈએ કે મેહેનત-વિભાગનો વિસતાર બે ચીજ પર મુખ્ય આધાર રાખેછે—એકતો મારકેત ૧૨૧ નો વિસતાર, અને બીજો તો તહુરેવાર ઉદ્યોગની ચોકસ જાતો અને ચોકસ ગુણો, ૧૨૨ જેમ કે, ખેતીવાડી કરતાં કારખાણા, એટલે, હંનરથી થતી ચીજોની બનાવતમાં મેહેનતનો વિભાગ ધણો વધારે થઈ શકેછે. આગલ આપેલો ટાં-

૧૨૦ Mr. Babbage.

૧૨૧. Market.

૧૨૨, Nature of employments.

અણીનેાજ દાખલો લેઆ કે જેની બનાવવામાં ૧૮) જુદી જાતની મેહુનત કામે લાગી શકે;—એકતો, તાર ખેંચી કાહાડવામાં; ખીજી, તે તારને સીધો કરવામાં, ત્રિજી, તેને કાપવામાં, ચોથી, તેની અની બનાવવામાં, પાંચમી તેને માથા આગલથી ધસવામાં, ૧૨૩ એ ત્રણ જાતની, તેનું માથું બનાવવામાં, એક જાતની, તેને સફેદ કરવામાં, ઈયાદિ. વળી ટાંચણીને કાગજમાં ખોસવી એ—એક જાતનો ધંધો થઈ લાગેછે.

હવે એક દેશની મારકેતનો વિસ્તાર ધણો ઇયા થોડો હોવાના ચાર મુખ્ય કારણોછે;—૧. વ-મારકેતનો વિ-સતાર ધણો ઇયા થોડો હોવાના ચાર કારણો. સતિ બહુ હોએ ઇયા ધણી થોડી હોય;—૨.—ઉંધ્યોગથી નિપજતી પેદાસ વાપરનારા મારકેતથી બહુ નજદીક ઇયા બહુ દુર હોય;—૩.—સારા રસતાઓ અને ખુશકી ઇયા દરીઆ માર્ગે માલ લાવ લઈ જાવ કરવા અને લોકને આવજાવ કરવાના સગવડ બરેલા હોવાથી હોય ઇયા ન હોય;—અને, ૪.—લોકો તવંગર હોવાના સંપત્તિ જિનસોનો ખપ ધણો હોય ઇયા ગરીબ સિયતીમાં હોવાથી તે ખપ ધણો ઓછો હોય.

આપણને સારી પેઠે જાણીતું છેકે કોઈ પણ ઉંધ્યોગમાં નવા સાંચાઓ દાખલ થયાથી માણસની નવા સાંચાઓથી મેહુનત અને દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ સવલ થઈ મેહુનત કરનારા પડેછે. જોકે એક ઉંધ્યોગમાં નવા વસ્ત્રો દાખલ થયાથી તે ઉંધ્યોગમાં કામે લાગેલા મેહુનત કરનારાઓની હાલતપર પછવાડેથી બહુ સારી અને કામિદા કારક અસર થાએછે, તોએ થોડુંકે વેરતો તેપર માઠી અસર થાએછે અને યદી જોઈએ કારણ

કે શરૂઆતમાં, જે જાતની તેઓ મહેનત કરતા હતા તે જાતની મહેનત ધણે દરજ્જે નકામી થઈ પડી તેઓનો મોટો ભાગ જે રોજગાર થઈ પડે, પણ પાછળથી ખીજી જાતની મહેનત કરવામાં તેટલાંજ બળકે વધારે માણસો કામે લાગી શકેછે, જેમકે, છાપવાના સાંચા ૧૨૪ ની શાધથી કરી ૧૫) મી સદીમાં પેહેલાં કેટલાક લેખકો ૧૨૫ ખેરોજગાર થઈ પડ્યા હતા, પણ થોડુંક પછી તેટલીજ સંખ્યા, બળકે, તેથી વધારે, ખીખાં ગોઠવનારા ૧૨૬ તરીકે રોજગારે લાગી.

હવે એક દેશમાં જિન્નસોની રેલછેલ ૧૨૭ થવાનું ખરું કારણ શું તે જુઓ. કેટલાક જિન્નસોની રેલ અણખણાઓ એમ કહેછેકે એક દેશમાં છેલનું ખરું કારણ બનતી જિન્નસોની રેલછેલ દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરનારી શક્તિ વધાર્યાથી કરી થા-એછે. પણ એમ કહેવું ગલતછે, કારણ કે, ખરાખર રીતે જોતાં, એક દેશમાં જિન્નસોની રેલછેલ ત્યારે થાએછે કે જ્યારે જે ચીજોનો ખપ હોય તેને બદલે જે ચીજો ન જોઈતી હોય તે ખતાબ્યામાં આવે એટલે જે, ખીજી રીતે કહીએતો, દ્રવ્ય ઉત્પન્નવનારી શક્તિ વધાર્યાથી નહિ પણ તે શક્તિ આડે માર્ગે વાપર્યાથી ધ્યાને આવે માર્ગે ન વાપર્યાથી.

એ થયા બાદ આ વિદ્યા પ્રમાણે થાપણ એટલે શું થાપણ એટલે શું? તે પર ધ્યાન આપવું છે. અર્થ વિદ્યા અને તેના જુદા પ્રમાણે ફક્ત મહેનતથી સંચાલ કીધે-જુદા ઉદ્યોગ. લો દામ 'થાપણ' તરીકે ન ગણાએ, પણ જ્યારે તે દામ દ્વયની ઉત્પન્ન-

તીમાં ફરીને કામે લગાડવામાં આવે ત્યારે તે થા-
પણ કહેવાય. થાપણ ચાર જુદી જુદી રીતે ઉપયોગમાં
આવેછે, તે એકે ખુદરતીજ સ્થિતીમાં મળી આવતી ચી-
જો ધ્યાને હુંનરથી બનતી ચીજોનો જંગલી અસખ્યાપ
૧૨૮ મેળવવામાં ; તે અસખ્યાપની ચીજો હુંનરથી
બનાવવામાં ૧૨૯ તે અસખ્યાપ અને તે હુંનરથી બનેલી
ચીજો જ્યાં પુષ્કળ હોય ત્યાંથી જ્યાં તેઓનો ખાપ હોય
ત્યાં લઈ જવામાં, અને તે પેદાસોનો ઉપયોગ કરનારાઓ
ની સગવડ પ્રમાણે તે પેદાસોના વાંટા ઈયા ભાગલા કર-
વામાં ૧૩૦ પેહેલી રીતે જમીનની ખેતી કરનારા ધ્યા
કરાવનારાઓ, ખાન ખોદનારાઓ ૧૩૧ અને માછીઓ
ની, ખીજી રીતે, કારખાનાવાળાઓની, ત્રિજી રીતે
જથ્થાબંધ વેચનારા વેપારીઓ ૧૩૨ ની, અને ચોથી
રીતે, છુટક વેચનારાઓ ૧૩૩ ની થાપણ રોકાઈએ
ધ્યા કામે લાગેછે. થાપણનો પેહેલી જાતનો ઉપયોગ સહી
વધારે અગત્ય ધરાવેછે, કારણ કે, જે જે ચીજો આપણની
હાજતો પૂરી પાડેછે તે સંધાના જંગલી અસખ્યાપ મેળવ્યા
વના ચાલે નહિ, અને તે અસખ્યાપ જમીનમાંથીજ
નિપજેછે, જે સખમથી નામાંકિત સિસરો ૧૩૪ પોતીકા
“ દીઆફ્રીસીઈસ” ૧૩૫ નામના લાટીન ૧૩૬ ગ્રં-
થમાં ખેતીવાડીના ઉત્તમ ધંધાની જે તારીફ ગાયેછે
તેને થોડે દરજ્જે ટેકા મળેછે. સિસરો કહેછે કે “ઉ-
પયોગની સંધળી જાતો અથવા સાખાઓ જેમાંથી કાંઈ

૧૨૮. Rude or raw materials (of production.)

૧૨૯. In manufacturing the raw produce; ૧૩૦ Parcelling.

૧૩૧ Miners; ૧૩૨; Wholesale Merchants.

૧૩૩. Retailers; ૧૩૪. Cicero.

૧૩૫. De Officiis. ૧૩૬. Latin.

પણ દ્રવ્ય મેળવી શકાએ તેઓમાં ખેતીવાડી કરતાં ઠાઠાળી વધારે સારી, વધારે દીલ પસંદ, વધારે કાએદા કારક, અને સ્વતંત્ર માણસોને વધારે છાજતી છેજ નહિ.” એમ કહેવું તદ્દન અશ્વ નથી કારણકે હું નથી ચીજો બનાવવામાં ઇલા વેપારમાં વપરાતી થાપણથી ફટલીક વાર વધારે સંગીન કાએદાઓ હાંસલ થએલા અનુભવ પરથી આપણે જાણીએ છીએ.

થાપણ એ રીતે સંગ્રહી શકાએછે. ‘રીકારડો’ના કહેવા મુજબ તે ઇલાતો વધતી ઉપ-થાપણના સંગ્રહ-જનુ ઇલાતો ઓછા અપ અને ની જે રીત. અરચનું પરીણામ હોય”. ઇખલા

તરીકેએક કારખાના વાલો લેઘએક જોનો વર્ષ દાહાડોનો નફા ૧૮૭૨) ના સાળની આખેરીએ ૧૨૦૦૦) રૂપીઆ હતો. હવે જો આ ૧૮૭૩)ના સાળની સેવતે એ કારખાના વાલાના અરચમાં વધારે ઇલા ઘટાડો ન થાએ અને જો તેનો નફા વધીને ૧૩૦૦૦) રૂપીઆ થાએ તો તેની થાપણમા ૧૮૭૨) ના સાળ કરતાં ૧૦૦૦) રૂપીઆનો છઆદા વધારે થાએ. પણ જો નફા તેટલોજ રહે અને તેના અરચમાં ૧૦૦૦) રૂપીઆનો ઘટાડો થાએ તોએ પરીણામ એક સરખું નિપજે.

ભવિષ્ય કાળને માટે અદોપરત કરવાની વાજખી ડાહાપણ ભરેલી આગમચેતી, અને નફા ઇલા થાપણ વધારવાના લાભ થાએ એવા કાંમેમાં વાપરવાંની મુખ્ય સખમો. આહેસ એ જે મુખ્ય સખમોથી થાપણ નો સંગ્રહ વધારે કરવાને ખડુ ઉતેજન મળેછે. જોકે જગતી લોદીને તો સ્વેચેકે કે “આજની વાતજ આજે કરવી અને કાળની વાત કાળપર સોંપવી.” ૧૩૭

૧૩૭. “The morrow will take care of itself.”

તોએ જેઓ સુચરેલાં હોયછે તેઓ આવતા વખતનાં અંદાજસ્તની ખારીકીથી આગમચેતી રાખેછે.

હવે એક દેશની થાપણની વધની મુદ્દી સરસ સાબેતી જોઈએતો તે દેશની વસતીમાં ઉતાવળે થાપણના વધારા- થતો વધારો ગણ્યએ, કારણકે લોકની ની સાબેતીઓ. જો વધ યર્ધ હોય તો તેઓને પાળવનારો માટે તે વધના પ્રમાણ મુજબ થાપણમાં પણ થોડી ઘણી વધ થવી જોઈએ. સારી જોગવાઈએ એક દેશની વસતી ૨૫) સાળના આરસામાં નગદીક ખેવડી યર્ધ શકેછે એમ ‘માલથસ’ ૧૩૮ અનુભવ અને ખારી બનેલી ખીનાઓ પરથી કહેછે, અને ‘રીકાર્ડો’ એમ મત આપેછે કે એ-વીજ ખારી જોગવાઈ હાથ લાગ્યાથી એક દેશની થાપણ ૨૫) સાળ કરતાં વધારે ટુક અરસામાં ખેવડી યર્ધ શકે. વસતીની ઉતાવળી વધ વતરોગે થાપણનો વધની ખીજ પાંચ સાબેતીઓએ, તે એકે ખેતીના ઉપયોગનો બો-હલો વિસતાર; વાહાણો, આગબોતો, અને ખીજ લાવ લઈ જવ કરનારા હથીઆરેની વધ; કારખાનાંઓ અને હુનરથી બનેલી ચીજોની વધ; વેપારીઓ, દુકાનદારો, ઈત્યાદિની વધ; અને ગોદીઓ ઈયા નેહરો બાંધવી અને એવાંજ ખીજાં ભારે અને ખર-આઉ કામો સંરંજામ ઉતરવાં તે.

થાપણને લગતા આર તત્વ સિદ્ધાંતો ‘મીલ’ ૧૩૯ ના આખ્યા મુજબ નિચે પ્રમાણેછે;—૧. થાપણના આર ઉદ્યોગનો વિસતાર થાપણના વિસતાર તત્વ સિદ્ધાંતો. પર આધાર રાખેછે;—૨.—થાપણ, મેહ-નતથી નિપજેલી પેદાસનો ખચાવ એટલે જોટલી નિપજે

૧૩૮. Malthus.

૧૩૯. Fundamental Propositions or Elementary Theorems.

તેથી ઝાઝી ખાવાવાનું પરીણામ છે; ૩.—જોકે થાપણ દ્રવ્યના ખચાવનું કૃષ્ણ છે તોએ તે વપરાવું જોઈએ, કાંએકે સંગ્રહ થએલું દ્રવ્ય ઉપયોગ વગર થાપણ ન ગણાએ;— ૪.—વસતુએના અપથી કરી મેહનતનો અપ ઉભો થતો નથી ઈલાને ખીજા ખેલોમાં ખેલીએતો, વસતુએ અરી દવી એટલે જે મેહનત અરીદવી એમ નહિ.” ૧૪૦ આ છેહેલું સિદ્ધાંત ખહુ અગત્યનું છે અને ઘણું ગુચવણ ભરેલું હોવાને લીધે તે વિષે થોડોક ખાલાસો કરવો વ્યર્થ ગણાસે નહિ.—વસતુએનો અપ ફક્ત મેહનતની નેમ ઈલાને થાપણનો ચોક્કસ ઉપયોગ મુકરર કરે છે, પણ મેહનતનો વધારો કે ઘટાડો જાતે તે પર આધાર રાખતો નથી, કારણકે તેતો મેહનત-દામ ૧૪૧ તરીકે કામે લગાડેલી થાપણના પ્રમાણ મુજબ હોય છે. વસતુએના અપથી કરી મેહનતનો અપ ઉભો નહિ થતો. એ ખીના ખરાખર સમજવાને આ નિચલા ઘખલા પરથી તમોને સેહેલ પડશે. એમ ધારો કે ‘ફૂલાનેલ’ ૧૪૨ નો અપ પડ્યો છે, અને ‘ફૂલાનેલ’ અરીદવાને નાણું તૈયાર છે પણ ‘ફૂલાનેલ’ ખનાવવાનું કારખાનું સ્થાપવાને કાંઈખી થાપણ નથી. હવે ‘ફૂલાનેલ’નો અપ ગમે તેટલો ખોહોસો હોય તોએ જ્યા સુધી ‘ફૂલાનેલ’ અરીદવા ધારનારાએ પોતીકાં નાણાંનો થોડોક ભાગ ‘ફૂલાનેલ’ ખનાવવાનું કારખાનું સ્થાપવામાં, એટલે જે ‘ફૂલાનેલ’ની ખનાવત મઠે અસખાખ લાવવામાં અને મેહનત કરનારાએને તેએ-

૧૪૦ “Demand for commodities is not Demand for Labour.” or “To purchase produce is not to employ labour.”

૧૪૧ The wages of Labour ; ૧૪૨ Flannel.

ની મજૂરી આપવામાં ન રોકે, ત્યાં સુધી 'ફ્લોટિંગ' નિપજ
 ન શકે એ દેખાઇતું છે. માટે, જે પ્રમાણે
 વસતુઓનો અ- વસતુઓનો અપખરીદવાની મરજી
 ને મહેનતનો અપ અને તે સાથે ખરીદવાની શક્તિ
 શાપર આધાર રા- પર આધાર રાખે, તે પ્રમાણે મહેન
 ખેંછે ? તનો અપ થાયણનો જે ભાગ મહેન
 ત-દામ તરીકે વાપરવાને જીદો કાઢાડી મુકયો હોય તે કે-
 ટલોછે તે પર આધાર રાખે.

હવે “ફરતી થાયણ” ૧૪૩ અને “સ્થાવર થાય-
 ણ” ૧૪૪ એ બે વચ્ચે અર્થ શાસ્ત્ર
 ફરતી થાયણ અને પ્રમાણે શું તફાવત છે તે જીદો (મીલ
 સ્થાવર થાયણ ના કહેવા મુજબ) “ફરતી થાયણ”
 તે એવી થાયણ કે જે હરકાંઈની દ્રવ્યની
 ઉત્પત્તિમાં સરંજામ ઉતરે ધ્યાને ખીજી રીતે કહીએતો,
 એવી થાયણ કે જે એકજ જાતની ઉત્પત્તિમાં જેવીને તેવીજ
 રીતે અને તેવીજ હાલતમાં એક વખત કરતાં વધારે ઉપયો-
 ગમાં નહિં આવી શકે. એક હાથથી ખીજે હાથે ફરયા
 વિના તે રહેતીજ નથી અને તૈયાર થએલી પેદાસોના વે-
 આણથી ફરી ફરીને તેને નવો જન્મ મળે છે જે સખખને
 લીધે તેને ‘ફરતી થાયણ’ એ નામ આપ્યામાં આ-
 વ્યુત્તિ. દાખલા તરીકે ચીજોની ખનાવતમાં કામે
 લાગતો અસખખ, અને મહેનત-દામ તરીકે વપ-
 રાતી થાયણ; “સ્થાવર થાયણ” તે એકે જે ટકાઉ,
 ૧૪૫ હોવાના મુખ્ય દ્રવ્યની ઉત્પત્તિમાં તેવીજ રીતે અ-
 ને જેવીને તેવીજ હાલતમાં એક કરતા વધારે વખત વ-

૧૪૩ Floating or Circulating Capital ; ૧૪૪ Fixed Capital
 ૧૪૫ In a durable form.

પરાયાથી તેનો નાશ થાએ નહિં, અને જેની ઉપજ એક કરતાં વધારે ઉપયોગથી થાએ. દાખલા તરીકે, દ્રવ્ય ઉત્પત્તિના કામો માટે ખાંધેલાં કારખાના ઈયા એવાં ખીજા મકાનો, સાંચાઓ, હથિયારો, કાપાદિ. વલી ખાન ખાદવામાં, નેહરો, રસતાઓ, ગોદીઓ ખાંધવામાં, અને દરીઓ હટાવી જમીન કરવામાં કામે લાગેલી થાપણ. પણ સહુથી વધારે જાથુક ૧૪૬ ‘સ્થાવર થાપણ’ તે એકે જે જમીનની દ્રવ્ય ઉત્પન્નવનારી શક્તિમાં વધારો ઈયા સુધારો કરવામાં રોકાએલી હોય. ‘ફૂરતી’ અને ‘સ્થાવર’ થાપણ વચ્ચેનો ફર આ નિયળી સમજણ પરથી તમોને ખાલી રીતે જણાઈ આવશે:—સાચુ ખનાવવામાં ચરખી અને ખાર કામે લાગેછે. હવે જે ચરખી અને ખાર નો એક વખત સાચુ ખનાવ્યો હોય તેજ ચરખી અને ખાર જોકે સાચુ તરીકે તહરેવાર રીતે કામે લાગી શકે તોએ ચરખી અને ખાર તરીકેજ ફરીથી ઈયા ખીજવાર સાચુ ખનાવવામાં કામે લાગી શકતાં નથી, એટલેજે, એક-જવાર વપરાયાથી તે ચીજોનો તે ચીજોજ તરીકે નાશ થાએછે. વળી પકવાન તૈયાર કરવા માટે ખળતણ ખારવામાં આવેછે, પણ એક ખાળવાના લાકડાંની ચીરનો જેટલો ભાગ એક પકવાન ખનાવવામાં ખળી ગયો હોય તેજ ભાગ જોકે કોલસા ઈયા રાખ તરીકે પછવાડથી ઘણી રીતે કામે લાગેછે તોએ તેજ જાતનું ઈયા ખીજું પકવાન રાંધવામાં ખળતણ તરીકેજ ખીજવાર કામે લાગી શકતો નથી. પણ એક કોહાડી વતે એક જાહાડ કાચું એટલે તેની કોહાડી તરીકેની હસતી ખાંધ પડતી નથી ઈયાને તે કોહાડીનો કોહાડી તરીકે નાશ થતો નથી. ખીજાં (૧૦૦)

કે ૧૦૦૦) બ્રાહ્મણો તે કાપી શકે અને પછી પણ કદાચ તેનો તે હથિયાર તરીકેજ નાશ નહિ થાએ, પણ ફક્ત તેની કામ કરવાની શક્તિમાં ઘટાડો થાએ.

જે પ્રમાણે મેહુનતનો વધારો મેહુનત કરનારાઓની સંખ્યાના અને મેહુનત-દામ તરીકે વપ મેહુનત, જમીન- રાતી રકમના વધારાના પ્રમાણપર આધાર ની ઉત્પત્તિ, અને રાખેછે, જે પ્રમાણે જમીનની ઉત્પત્તિ થાપણનો વધારો કરવાની શક્તિનો વધારો ખેતીના હુંતર શાપર આધાર રા- સંબંધો થતા સુધારા અને કૃષ્ણદામંદ બેછે ?

શોધાની વધપર આધાર રાખેછે, તે પ્રમા-ણે થાપણનો વધારો જેમાંથી થાપણ નિપજે તેની, થાપણ વધારવાની લોકોની ખાએસ અને તે ખાએ-સ પાર પડે એવા કારણોની, થાપણને મલતા બચા-વની અને ભવિષ્યને માટે બંદોબસ્ત કરવાની આ-ધાર્થના કઠિબતની વધપર આધાર રાખેછે.

દેશ દેશો વચ્ચે ચાલતા વેપારથી ઉદ્યોગને આગલ વધવાની ગતિ મળેછે, દુ-યાના સુધરેલા દેશ દેશોના વેપા- ભાગોમાં મેહુનત જોઈએ તેવી વાજખી રથી થતી અસર. અને કૃષ્ણદા ભરેલી રીતે વેહુંઆઈ

જાએછે, પેદાસનો જરથો વધેછે, પેદા-સની તહરેવાર જાતોમાં જામેરો થાએછે, અને જુદી જુદી પ્રજાઓમાં દીલસોજી અને સંપનો ગાંડ બંધાએછે, જેથી કરી થાપણના વધારાને ઊતેજન મળેછે. વળી “આંટ” ૧૪૭

થી કરી નાણું ધીરવું ઈયા ઉછી- “આંટ” ની કું લેવાને બની આવેછે અને દરએક અસર.

માણસને પોતીકા અપથી જીઆદ ઉ-ત્પન્ન કરવાનું કારણ મલેછે, જેથી થાપ-

ણના વધારા સંબંધી લાભ થાએછે. તમો આગી પડે જાણો-
છા કે “આંટ” વગર દેશદેશો વચ્ચેનો વેપાર પણ ભાગી
પડે, કારણકે નામાંકીત પ્રિંગ્લ ક્રિસ્ટા લખનાર ૧૪૯
“સારડ લીટન” ૧૪૯ જેનાં મરત્યુકતા દુષ્પદાસક મમા-
ચાર ગયા જાનેવારી માસમાંજ અતરે આપણને મળ્યા
હતા, તેના કહ્યા મુજબ આંટ એ “એવું માતખર
દ્રવ્ય છે કે જે વપારીઓને સગીથી વધારે કિંમતી
સાગેછે.” ૧૫૦

થાપણના વધારાથી કરી મેહેનત—દામ તરીકે કાહડેલી
રકમમાં જાણો ખરો ઉમેરો થાએછે
થાપણના વધારા- અને તેમ યયાથી મેહેનત—દામનો દર
થી મેહેનત—દામ, પણ વધેછે. એ વાતમાં એડમસ્મિથ,
નફા અને વ્યાજના દર પર થતી અસર- રીકાર્ડો, મીલ, મકલક, ફાસેટ
અને ખીજા ઘણા લખનારાઓ એકમત
થાએછે પણ થાપણના વધારાથી કરી નફા અને વ્યાજના
દર પર તદ્દન જુદીજ અસર થાએછે. એડમસ્મિથના કહ્યા
મુઆફક થાપણની વધથી કરી થાપણના જુદા જુદા માલિકો-
માં હરીફાઈ ઘાપલ થાએછે, અને એક જાણુ ખીજા કરતાં
ઓછે વ્યાજે નાણું ધીરવા ઇચ્છા ઓછે બાવે પોતીકા માલ
વેચવા તૈયાર થાએછે, જેથી નફા અને વ્યાજનો દર
ઘટેછે.

મેહેનતનો વધારો અને વધારે વિભાગ પ્રાપ્તિ બરેલી
રીતે થઈ શકે, કિંમતી માંચાઓ ઘાપ-
મોહિટાં કારખા- લ યયાથી વાપત અને મેહેનતનો ખચા-
નાંઓનો હમતીનાં વ થાએ, તેથી જે સીજો હુ નરથી મનતી
ચાર કારણો- હોય તેનો જરૂરો વધે અને તે વધવાને

૧૪૯. Novelist; ૧૪૯ Lord Lytton.

૧૫૦. “That prouder wealth, Which merchants value most.”
(Lady of Lyons Act V)

ઉત્તેજન મળે, અને વળી તે બનેલી ચાજો સમ્રતે ભાવે
પ્રેમવાને પત્ની આબ્યાથી જોટલી નિપજે તેટલી બધી જલ-
દીથી ખમી જાયે—એ ચાર કારણોને લીધે ધણુંકરી મોટાં
કારખાનાંઓ હાલતીમાં આવેછે.

હવે “જાઈન્ટ સ્ટોક કમ્પની” ૧૫૧ એટલે શું
અને “જાઈન્ટ સ્ટોક કારભાર”
જાઈન્ટ સ્ટોક ક- ના ૧૫૨ કાએદા અને ગેરકાએદા શું
મ્પની એટલે શું? છે તે જુઓ. દ્રવ્ય ઉપજવનારા ઉદ્યોગ
તેના કાએદા અને સંબંધી કાંઈ પણ માહાભારત અને
ગેરકાએદા. જોખમ ભરેલું કામ માથે ઉઠાવી લેવા

માટે નાહાની નાહાની રકમોની મદદથી એક મોહોટી થાપણ
કરવાને જ્યારે કેટલાક પુરૂષો સામેલ થાયે ત્યારે તે
જાઈન્ટ સ્ટોક કમ્પની કહેવાયે, જેમકે રેલવે કમ્પ-
નીઓ, ૧૫૩ ઍકો, વિમો ડીતારનાર કમ્પનીઓ,
૧૫૪ ઇત્યાદિ પણ જાઈન્ટ સ્ટોક કારભાર જેમ કેટલીક
રીતે કાએદાકારક તેમ કેટલીક રીતે ગેરકાએદા ભરેલાછે.
તેના કાએદા એકે, એકતો જે માહાભારત, ખરચાડી,
અને ઉપયોગી કામો એક ધણો તવંગર માણસ ઇયા
એવા એકે લણજ સામે મળી માથે ઉઠાવી લેવાની જોગવાઈ
ન ધરાવે, અને જે કામો જો સરકાર પણ ઉઠાવી લેતો ધણું
કરી લોકો પાસથી કરે તરીકે નાહાની નાહાની રકમો હુમ-
ડાવીને પાર ઉતારે, તેવાં કામો માથે લઈ પાર પાડવાની
શક્તિ જાઈન્ટ સ્ટોક કમ્પનીઓ ધરાવેછે;—બીજુંતો, સુધા-
રા અને આબ્યાદનીમાં વધારે અને વધારે આગળ પગલાં
ભરતી પ્રજાઓનો હાજરો જોટલી સમજડ અને બડકથી પુરી
ખડકી જોખમે તેમ પુરી પાડવાને જે કાંમો ચાલુ કરવાં

૧૫૧ Joint-Stock Company; ૧૫૨ Joint Stock-Management;
૧૫૩ Railway Companies; ૧૫૪ Insurance Companies.

જોઈએ અને જે ચાલુ કરવાને એ લાલુ માતખર આદમી-
ઓનું ગજવું પુરતું ન હોય તેવાં કામો ચલાવી શકેછે;
ત્રિજુતો બેન્ક અને વિમાં જેવાં કામોમાં ૧૫૫ ના-
ણાના વહીવત સંબંધી સરતો પુરી પાડવાને માટે લોકોમાં
વિશ્વવાસ બેસાડવાને જોખતી મોટી થાપણની જામીન-
ગીરી લોકોને મળેછે અને ચોથુંતો સઘલા વહીવાતનો
હુસાખ કેતાખ લોકોની જાણને માટે પ્રસિદ્ધ થાએછે.
પેહેલા કુએમ્પના સંબંધમાં માહાભારત કામો તરીકે આગ
ગાડીઓ, ગોદીઓ, નેહેરો ઇત્યાદિછે. ઇંગ્લંડમાં ત્રિજ
જીઆર્જ રાજા ૧૫૬ નાં વખતમાં જે “ગ્રેસ્ટ ઈન-
ડીઆ દાકસ” ૧૫૭ બંધાઈ હતી, અને હાલની રાજ્ય
કર્તા આપણની માયાળુ રાણી વિકતોરીઆના ૧૫૮
રાજ્યમાં બાંધેલી “ગ્રેટ ગ્રેસ્ટર્ટન રેલવે” ૧૫૯ ઇત્યાદિ
તથા હિંદુસ્થાનમાં થોડુંક થયું બાંધેલી જી. આઈ. પી.
આર ૧૬૦ અને “બી. બી. સી. આઈ. આર.”
૧૬૧ ને નામે તમે સરવેને સારી પેઠે જાણીતી રેલવે,
૧૬૨ અને એ ઉપરાંત દરીઆમાં નાખેલું તારનું દોરડું
૧૬૩ એ સઘળાં માહાભારત કામો “જાઈન્ટ સ્ટાક કમ્પ-
ની” થીજ સરંજામ ઉતરયાંછે, કારણ કે તેપાર ઉતારવાને
એક એ તવંજર આદમીની ગુજાસ કદી પણ ચાલી શકતી
નથી. બીજા કુએમ્પના સંબંધમાં મુખ્ય કરી દુન્યાના જુદા
જુદા ભાગોમાં આવવા જવાને અને વેપારના સંબંધમાં
કાગજ પત્રો ઇત્યાદિ લાવ લઇ જવ કરવાને “જાઈન્ટ સ્ટાક

૧૫૫ Banking and Insurance business; ૧૫૬ King George III.

૧૫૭ West India Docks; ૧૫૮ Queen Victoria.

૧૫૯ Great Western Railway.

૧૬૦ Great Indian Peninsula Railway.

૧૬૧ Bombay Baroda & Central India Railway.

૧૬૨ Railway; ૧૬૩ The Great Atlantic Cable.

કમપની," જેવીકે જાણીતી "પી. અને ઓ. કમપની." ૧૬૪ ની સ્ટીમરોથી થતી મગવડનો ઇશારો કરવાજ બમ- છે. એ થયા બાદ જાઈન્ટ સ્ટ્રોક કમપનીઓનો કારભાર ધણું કરી પગારે રાખેલા મેનેજરો ૧૬૫ ને સોફવામાં આવેછે જેઓને પોતીકો કબ્જેલો દામ મળે કે પછી તે કમપની- ઓએ ઊઠાવી લીધેલા કામની ખીજ થોડીજ દરકાર રહેછે, માટે પેહેલો ગેરફાલો એકે અનુભવપરથી ઢોઢો મળયા મુ- જબ જેઓને જાઈન્ટ સ્ટ્રોક કારભાર સોંપેલો હોયછે તે- ઓમાં તે કારભાર સારો નિવડવાને જેટલી જોઈએ તેટલી આનુરતા ઈયા ઈતેજરો હોતી નથી. એ ગેરફાલોના સંબંધમાં "ધણી વગરના ઢોર મુનાં" ૧૬૬ ઈયાને "દીવા પાછળ અંધાડુંજ" એ વારંવાર વપરાતી કેહેવ- તોની તમોને યાદ આપવી વ્યર્થ જાણે નહિ. ખીજો ગેર ફાલો "મેનેજરોમાં પ્રમાણિકપણાની અને જોઈએ તેટલા ઊંમંગની ખુટ" અને ત્રિજો ગેરફાલો "નજી- વા નફા અને ખરચના ટુકડુક બચાવ ઈયા કરક સર વિષે બેદરકારપણું" એછે. આ બેદરકારપણું જુજ વખત હોય તો કાંઈ નુકસાંન નહિ થાએ, પણ આપણામાં કેહવતો છેકે "ટિ પે ટિપે સરોવર ભરાય" ૧૬૭ અને "કાંકડે કાંકડે પાર બંધાય" ૧૬૭ તે પ્રમાણે જો નાંધેલા નફા અને ખરચમાં ટુક ટુક બચાવ કરવાના બાબમાં આપણે વારંવાર બેદરકાર રહીએ તો ધણો મોટો નફો આપણના હાથમાંથી જતો રહે અને આપણને મોટું નુક- સાંન થાએ.

૧૬૪ P. & O. Co ૧૬૫ Managers.

૧૬૬ "The master's eyes make the horse fat."

૧૬૭ "Many littles make a Mickle" or "Many a Muckle make a mickle."

એ થયા બાદ ઇંગ્લાંડમાં મોટા પાયાપર ખેતી ૧૬૮
 ઇંગ્લાંડમાં મોટા પાયાપર ચાલતી ખેતી સારી કે ખીજ દેશમાં નાની ખેતી જેને “પેઝન્ટ પ્રોપ્રા-
 ઍટરી સિસ્ટમ” નું નામ આપે-
 લું છે તે સારી. તે-
 યોના કાયદા અ-
 ને ગેરકાયદા.

ચાલે છે તે ઇયા યુરોપના ખીજ દે-
 શમાં જે રીતે નાની પાયરી પર
 ખેતી ૧૬૯ કરવામાં આવે છે અને જેને
 “પેઝન્ટ પ્રોપ્રાઍટરી સિસ્ટમ” ૧૭૦
 કરી કહે છે—એ એ માહેલી કેઈ રીત
 અનુભવ પ્રમાણે સારી નિવડેલી આ-
 ખેત થઈ છે અને એ બંધેના કુઁમ્દાઓ
 અને ગેરકુઁમ્દાઓ શું છે તે અને હિંદુ-
 સ્થાનમાં મોટી ઇયા નાની ખેતી—એ એ
 માહેલી કેઈ સારી નિવડે તે વિષે હું બાલ-
 વા માગું છું. હું નરથી ચીજો બનાવવામાં
 મહેનતનો વિભાગ જેટલો બધો થઈ શકે છે તેટલો
 બધો ખેતીવાડીમાં થઈ શકતો નથી, મોટે મોટી પાયરીપર
 ઇયા નાની પાયરીપર એ ગેમાંથી કેઈ રીતે ખેતી કર્યાથી
 વધારે કુઁમ્દા હાંસલ થાય છે એ સવાલ અર્થવિદ્યામાં
 બહુ અગત્ય ધરાવે છે અને તે વિષે ગ્રંથકારોના મત ફેર
 પડેલાં છે. કેટલાક લખનારાઓ મોટા પાયાપર ખેતી કરવાની
 રીત બહુ પસંદ કરે છે અને તેની એવી તરફેણ કરે છે કે
 જોઈએ તે કરતાં વધારે અગત્ય ધરાવવાનું તેને ખતી
 આવે છે. એ લખનારાઓના વિચાર પ્રમાણે મોટા પાયાપર
 ખેતી કરવી અને મોટી પાયરીપર કારખાનાઓ ચલાવવાં
 એ એમાં નિપજતા કાઁમ્દા એક ઝરખા ગણાય છે, પણ એ
 વિચાર બહુ બુલ બરેલા છે, કારણ કે મોટાં કારખાના-
 યોમાં એટલે જે મોટી પાયરીપર હું નરથી ચીજો બનાવવા-
 માં મહેનતનો વિભાગ સહથી ઘણો થઈ શકે છે, અને એથીજ

૧૬૮ Large Farming ; ૧૬૯ Small Farming.

૧૭૦ Peasant-Proprietary System.

કરી ઘણા લાભકારક ફાએદાઓ હાંસલ થાયેછે ; પણ ખેતી-વાડીનું કામ એવા યુદ્ધો ધરાવેછે કે તેમાં મહેનતનાં વિભાગનો વિમતાર ખુબ ખોટો થઈ શકતો નથી ઇયાને થયાથી કાંઈ મોટા ફાએદા નિપજી શકતો નથી. હવે જે પ્રમાણે કેટલાક લખનારાઓ મોટા પાયાપર ખેતી કરવાની તરફેણ કરેછે તે પ્રમાણે ખીજ લખનારાઓ ઘણાંજે અને ઘણા વખણાયલા, ઘણા કાબેલ અને ખેતીવાડીના આખમાં પોતીકા ખુદ અનુભવને લીધે વિચારે આપવાને શક્તિવાન થઈ આપણનું માન ધરાવે એવા છેકે જેઓ નાની પાયરી પર ખેતી કરવાની, મુખ્ય કરી, નાની ખેતીની જે જાત “વેઝનટ પ્રોપ્રાપ્રેટરી સિસ્ટમ” ને નામે ઓળખાયેછે, એટલેજે, જે રીત પ્રમાણે નાની ખેતી કરનારાઓ એ કાંઈ જમીન ઈજારે ઇયા ભાડે લીધેલી નહિ હોય, પણ પોતીકેજ જમીનના ખુદ માલિક હોયછે,—તેની ખુદ અછી રીતે વાજખીપણથી તરફેણ એવેછે, અને તેમ કરવાને શું મુસ્તકીમ કારણો તેઓ પાસેછે તેનો ઓલાસો કરેછે, જે કારણો એ કિસમની નાની ખેતીના જે ફાએદાઓ નિચે આપેલાંછે તે પરથી તમોને તરત માલમ પડશે.

જોકે ફ્રેન્ચ ખેતીવાડી ઇંગ્રેજ ખેતીવાડી કરતાં ઘણીજ ઉતરતીછે એમ ઘણા લખનારાઓએ મંજુર રાખ્યુંછે, અને જોકે ફ્રાન્સમાં નાની પાયરીપર અને ઇંગ્લાંડમાં મોટા પાયા પર ખેતી ચાલેછે તોએ એમ નહિ કહેવાએ કે મોટી ખેતીજ નાની ખેતી કરતાં વધારે ફાએદામંદ ઇયાને સારીછે, કારણ કે ફક્ત આ ઉપલા એકજ દાખલાપરથી જો આપણે એવું સાધારણ મત ખાંધીએ તો તે મત કાંઈ વજણદાર ગણાયે નહિ. મોટે યુરોપના ખીજ દેશો જેવાકે નોર્વેજીએ^{૧૭૧} ઈટાલી,^{૧૭૨} સુઈતઝરલેંડ,^{૧૭૩} બેલજીઅમ,^{૧૭૪}

હાલેંડ, ૧૭૫ ફ્રાન્સ, ૧૭૬ પ્રશીઆ, ૧૭૭ જર્મની ૧૭૮ ના કેટલાક સહુથી આપાદ રાજ્યો, જેવાં કે પેલેટાઈનેટ, ૧૭૯ હાઉસટીન, ૧૮૦ અને ઈસ્ટ ફ્રીસ લેંડ, ૧૮૧ તે ઉપરાંત વળી “ચેનલ આઈલેંડસ” ૧૮૨ ને નામે ઓળખાતા જર્સી, ૧૮૩ ગર્નેસી, ૧૮૪ અને આલડરની ૧૮૫ ના ગ્રાપુઓ અને વળી ઊત્તર અમેરીકા ૧૮૬ ના જે જે દેશોમાં ગુલામગીરીનો ધંધો નિકળી ગમ્મિલોછે, તેમાં કંઈ રીતે ખેતી કરવામાં આવેછે તે નક્કી કરી, તેના ક્ષએદઓનો ઇંગ્લાંડમાં ચાલતી ખેતીની રીતથી નિપજતા ક્ષએદઓ સાથે મુકાબલો કરી, એ વીધે મત પાંધવું વાજીબી ગણાવ્યે. ભરોસો રાખી શકાવ્યે એવા ગ્રંથોપરથી માળમ પડેછે કે યુરોપના ઉપર કહુલા સઘળા દેશોમાં અને તે સાથે “ચેનલ આઈલેંડસ” અને ઊત્તર અમેરીકાના ગોલામગીરીની જલમાંથી છુટાં થયેલાં દેશોમાં “યેઝનટ પ્રોપ્રાએટરી સિસ્ટમ” ને નામે ઓળખાતી નાની જાતની ખેતી ચાલેછે, અને તે દેશોમાંનાં ધણા ખરાંની જમીનની પેદાશ એટલી પુષ્કળ ઉપજેછે કે તેઓની ખેતી દુનિયામાં સહુથી સરસ ગણાઈ શકાવ્યે. નામીયા ગ્રંથકારેના લખવાપરથીજ નાની પાયરીપર ખેતી કરવાની રીત ઇંગ્લાંડમાં ચાલતી મોટી ખેતીની રીત કરતાં વધારે સારી અને પસંદ કરવા જોગ તથા વધારે ક્ષએદમંદ ગણવાને આપણને પુરતાં કારણો મળેછે.

૧૭૫	Holland ;	૧૭૬	Flanders ;	૧૭૭	Prussia.
૧૭૮	Germany ;	૧૭૮	Palatinate;	૧૮૦	Holstein.
૧૮૧	East Friesland;	૧૮૨	Channel Islands.		
૧૮૩	Jersey;	૧૮૪	Guernsey.		
૧૮૫	Alderney;	૧૮૬	North America.		

હવે ઇંગ્લાંડમાં નાની એતીની “પ્રેક્ષનટ પ્રોપ્રાએટરી સિ-
સ્ટમ” ની ઇયા ખીજી કોઈ પણ રીત
ઇંગ્લાંડમાં નાની એતીની રીત જેને
“પ્રેક્ષનટ પ્રોપ્રા-
એટરી સિસ્ટમ”
કેહેછે તે ઘાખલ
થતાં નડતી અ-
ડચણા.

તના વેચાણ ખત^{૧૮૭} પછવાડે પડતા
ખરચ સાથે મુકાબલો કરતાં નાની મીલકતના વેચાણ
ખત પર બેસતો બહુ આકડો ખરચ; અને ઇંગ્લાંડના
ધારાની રૂએ ત્યાંનાં લોકોને જમીન મીલકત વંશપર-
પરાગત કરવાને ઇયા જન્મેલાં નહિં હોય તેઓને પણ તે
મીલકતના વારેસ ઠેરવવાને મળતો અખત્યાર વગરેછે.

મોટી પાયરીપર એતી કરવાના જે પ્રમાણે ગેરફાવેદાઓ
ધણાછે તે પ્રમાણે થોડા ફાવેદાઓ પણ
મોટી એતીના ફા-
વેદા અને ગેર
ફાવેદા.

છે. તે ફાવેદાઓ એકે-અગત્યની ચી-
જો મોટા જથ્થામાં ખરીદ્યાથી સસતી
કિમ્મતે મળી આવવી ; એતીના સારાં
અને કિમ્મતથી બનાવેલાં હથિયારોનો
થતો હુબોગ અને તેથી નિસડતો લાભ; એતીની પેદાસોને
બજારમાં જથ્થાબંધ લઈ જતાં ખરચમાં થતી કીફાવેત ;
વિધ્યાના તત્વોનું અગત્ય જોયું જ્ઞાન ધરાવવું અને તે મુ-
જબ જણીબુજીને ચાલ્યાથી એતીના હુનરમાં ફાવેદા ભ-
રેલી નવી નવી રીતો ઘાખલ થવી તે, અને નવી નવી
તપાસો કરવાને બની આવતી પુરતી થાપણ. હવે ગે-

રક્ષાએદાઓની ટીપ નિચે મુજબ છે -- પગારે રહી મે-
હેનત મજૂરી કરનારાઓમાં જોઈએ તેટલી ઊલટ
ધ્યા ઉમંગની, જોઈએ તેટલી મેહેનતની, અને જોઈએ
તેટલાં પ્રમાણિકપણાંની ગેરહાજરી; તેઓ પર ઉ-
પરી રાખવાની જરૂર અને તે ઉપરીઓનાં મેહેનત-દામ
નો થતો વધુ ખર્ચ; ખાતર^{૧૮૮} નો મોટો જથ્થો ગાડાં
બરી ખેતરમાં લઈ જવા અને પાકને ઘેર ધ્યા વગારે-
લાવતાં થતો બોહોલો ખર્ચ; ખેતી જમીનની કરકસ-
રની ખુટ^{૧૮૯}; અને, પગારે રહેલા મેહેનત કરનારા-
ઓને^{૧૯૦} તેઓના ધનીઓની તાબેદારી કરવાના અને તે ધ-
નીઓ પર પોતાના ગુજાણુ મોટે આચાર રાખવાના વિચારો
રાથી કામ કરવામાં પડતી ખલલ, કારણકે, મેટી પાયરી
પર ખેતી ચલાવનાર ઘણીતો ઘણું કરી પોતાનાં માણસોને
“ એ તું આએ કામ કર, ફૂલાના ચીના તું ફૂ-
લાનું કામ કર ” એમ હુકમ કરે, પણ નાંધલી ખેતી
ચલાવનારને જો એક એ પગારદાર માણસો રાખવાની
જરૂર પડેતો તે લોકોને કામ કરવાની ઉલટ છુટે એવી
રીતે તે તેઓને કહે, જેમકે “ ચાલો, ચાલો, ફૂલા-
નું કામ કરી નાખીએ ”; અને વળી સાથે તે પોતે
પણ કામ કરવા લાગે.

હવે નાંધલી પાયરી પર ખેતી કરવાની જે રીત “ પે-
ઝનટ પ્રોપ્રાએટરી સિસ્ટમ ” ને
પેઝન્ટ પ્રોપ્રાએટરી સિસ્ટમની નામે ઓળખાએ છે, એટલે જે, જેમાં
નાંધલી ખેતીની ખેડુતો પોતેજ જમીનના માલિક
રીત હિંદુસ્થાનમાં કેવી નિવડે. હોય છે તેના જેમ ઘણા કાયદા છે તેમ
એક એ ગેર પ્રાયદા પણ છે એમ મા-
રે કહેવું જોઈએ. પણ એ કાએદા

૧૮૮ Manure.

૧૮૯. Absence of the economy of land (in cultivation).

૧૯૦. Hired labourers.

અને ગેર કામ્પેદાની ટીપ આપ્યા આગમજ એ નાની
 ખેતીની રીત હિંદુસ્થાનમાં કેવી નિવડે તે વિષે હું એ બો-
 લ બોલવા માયું છું. હિંદુસ્થાનમાં નાની પાપરી પર
 ખેતી કરવાની રીત બહુ લાભકારક કહેવાયે, પણ નાંધલી
 ખેતીની પેઝનટ પ્રોપ્રાપ્ટરી સિસ્ટમને નામે આજ-
 ખાતી જાત ઘણી પસંદ કરવા જોગ નથી, કારણકે, તેજ
 ખેડુતો ખેતી જમીનનાં માલિક હોવા જોઈએ કે જેઓનાં
 મગજ સુધરેલાં હોય અને જેઓએ થોડી ઘણી પણ ક-
 જવણીનો લાભ લીધો હોય, જેથી ભવિષ્યના બંદોબસ્તની
 આગાઈ તેઓના મગજમાં રમી રહે, પણ હિંદુસ્થાનના
 કણખીઆ તરફ નેગાહ કરતાં આપણને દેખાઈ આવે છે કે
 તેઓમાં એવા યુણોની હસ્તી હોવી બહુ મુશ્કેળ છે. તે
 આમાં ઘણા ખરા “આજની વાત આજે અને કા-
 લની વાત કાલે”^{૧૯૧} એ જંગળી રૈવાજને વળગી-
 રહી ભવિષ્યને માટે બંદોબસ્ત કરવાની ડાહ્યાપણ ભરેલી
 અગમચેતી રાખતા નથી. આવી અગમચેતીની ખા-
 એસની તેઓમાં એક મોટી ખામી છે અને ખેતી જમી-
 નનું ભાડું આપવાની પણ જો તેઓને ધાસતી ન હોય
 તો એ ખામી બહુ વધી પડે, અને જેટલું ઉપજાવતા
 હોય તેટલું પણ ઉપજાવવાની તેઓ દરકાર ન રાખે. એ
 રીત હિંદુસ્થાનમાં લાભકારક નહિં નિવડે તેનું
 ખીજું એક અગાધનું કારણ એ છે કે એકમારગી અ-
 તરેના ખેડુતોને ભાડું આપવું નહિં પડે તોએ તેઓ
 આવતા વખતના બંદોબસ્તની ખાએસ રાખી જમીનમાં-
 થી જેટલી નિપજે તેટલી બધી પેદાસ ઉપજાવી કાઢે,
 તોએ પણ એવી પેદાસ હિંદુસ્થાનનાજ જુદા જુદા ભા-

ગોમાં લાવ લઈ જવ કરવાને એ દેશમાં ધણે કેકાણે સા-
રા અને સગવડ ભરેલા માર્ગો ધ્યા મારફતો નથી, અને
એ ખુટથી તે લાવ લઈ જવ કરવામાં ખરચ વધે એટ-
લુંજ નહિં, પણ ખીજી તરેહવાર અડચણો નડે. લંબાણ

યવાની ભમ રાખી એ સવાલ હું ખાતમ
“પેઝન્ટ પ્રોપ્રા- કરંદુ”, અને “પેઝન્ટ પ્રોપ્રાએટરી સિ-
એટરી સિસ્ટમ” સ્ટમ” ના કોઈ પણ ચોક્કસ દેશોના
ના ક્ષેત્રો અને સ્ટમ” ના કોઈ પણ સામાન્ય રીતે જોતાં
ગેરક્ષેત્રો. શું ક્ષેત્રો અને શું ગેરક્ષેત્રો આછે

તેનો ખાલાસો કરવા માયુંદું. સ્વતંત્રપણાની સ્થિતિથી કામ
કરવામાં એવી ઊલટ છુટે કે જેથી થાક પણ ન જણાએ ;
કામ પાછલ સંભાળ જરી રાખવાને અને કામપર જાયુક
એક સંરખું ધ્યાન આપવાને છુટતી ઊલટ; ખરચમાં થતી
કસર; જોઈએ તેવીજ રીતે ખાતર નાખી^{૧૯૨} એતા
જમીનના દરએક ભાગને એવી રીતે સુધારવો અને એડવો
કે તેમાંથી જાયુક પેદાસ નિપજે ; મધ્યમપણું ધ્યાને
ખાવા પીવામાં અંદાજો^{૧૯૩} જે “પ્લેટો”^{૧૯૪} ના
વિચાર પ્રમાણે ડાહ્યાપણ,^{૧૯૫} હીમ્મત^{૧૯૬} અને
ઈનસાફ ધ્યા રાસતી^{૧૯૭} એ ત્રણેમાં ઉમેરાયાર્થ માણ-
સના ચાર મુખ્ય સદગુણો,^{૧૯૮} પુરા થાયેછે તે; એતાને
લગતી દંતકથાના જ્ઞાન^{૧૯૯}નો જખરો ભડોલ ; અને
રાખેતાનું કામ કરવામાં સંભાળ અને અનુભવથી
મળતી કળા ઈયા હુશિયારી^{૨૦૦} એ સઘળા ઉપલી

૧૯૨. “By judicious application of manures.”

૧૯૩. Temperance. ૧૯૪. Plato. ૧૯૫. Prudence.

૧૯૬. Courage. ૧૯૭. Justice.

૧૯૮. “The Four Cardinal Virtues.”

૧૯૯. Traditional Knowledge. ૨૦૦. “Empirical Skill.”

ક્રીસમની નાંધલી પાયરીપર ચાલતી ખેતીના કૃષ્ણેદાઓએ. એ ક્રીસમની ખેતીના જો કોઈખી ગેરકૃષ્ણેદા હોયતો તે બે ત્રણ નિચે આપેલાજ ગણાઈ શકાએ. તે એકે વિદ્યા તત્વોના જ્ઞાન^{૨૦૧} ની, ખેતીની નવી નવી સુધરેલી રીતોની, અને નવી નવી તપાસો કૃતેહમંદીથી લાભ થાએ એવી રીતે સરંજમ ઊતારવાને, અને નેહર ધ્યા તલાવ, કુવા, વગેરેની મારફતે ખેતરને પાણી પાવાને, અને ખેતરમાંથી પાણી કાઢી નાખવા માટે ગતરો બાંધવાના મોટાં કામો પાર ઊતારવાને જોઈતા ઊપાયોની ગેરહાજરી.

છેહલે એક દેશમાં દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ મોટા પાયાપર કૃતેહમંદીથી ચાલવાને જે ચારસરતો જરૂરનીછે તે વિષે હું જાણાસો કરું છું. તે ચાર સરતો એછે કે તે દેશનાં બજારનો વિસ્તાર બહુ મોટો હોવો જોઈએ, એટલેજ, તે દેશમાં થએલી પેદાસનો બાપ ધણો હોવો જોઈએ ધ્યા તેમ નહિં હોયતો તે પેદાસનો બાહ્યરદેશ થતો નિકાસ બહુ મોટો જોઈએ ; ત્યારબાદ, તે દેશમાં થોડા હાથમાં ધણી મોટી થાપણ હોવી જોઈએ ; વળી, તે થાપણને એવા ડાહ્યાપણ ભરેલા માર્ગે^{૨૦૨} કામે લગાડવી કે તેના ઉપયોગથી કરી દર વર્ષે બહુક તે થાપણમાં ઊમેરોજ થતો જાએ ; અને તે ઉપરાંત વેપાર સંબંધી ઉદ્યોગી લીધેલાં માહાત્મારત કામોનો અને વેપારનાં સંબંધમાં વિશ્વાસનો ફેલાવો^{૨૦૩} આ ઉપલી સઘળી સરતો પાડ પારનાર તરીકે જો કોઈખી દેશ ગણાએ તો તે ઈંગ્લાંડ છે.

૨૦૧. Knowledge of Scientific Principles. ૨૦૨. Judiciously.

૨૦૩. "Diffusion of Commercial Confidence."

દ્રવ્ય ઉત્પત્તિને લગતા અગત્યના સવાલો વિષે ખોલવા આદ-
 હવે આ ભાષણનું સેવર આણતાં જન-
 ભાષણનું સેવર. હિંદી ક્રેન્ડ અંતર 'આસટિઆ' ૨૦૪
 ના માણસ જનની સુધરતી જતી હા-
 લતના સંબંધમાં ઓચરેલા સતસંજુનો અતરે ટાંકી લેઆ વિ-
 ના મને ચાલતું નથી. 'પુદરતી ભાઈબંધીની હાલત' ૨૦૫
 એટલેજ "એવી હાલત છે જેમાં તે કીરતારની ઘણી ખરી પેદા-
 સનો સુધળાઓને અને તેમ સરખો અને સામાન્યલાભ
 લેવાની જોગવાઈ આપવાની તે કીરતારની મકસદ હયા નેમ
 શખેલી તે સ્થિતી ભાગવવાને જોઈ આપણે કદી પણ શ-
 કિતવાન ન થઈએ એમ અને તોએ તે તરફ વાપત જાતે
 આપણે (એટલેજ માણસ જાત) અજ્ઞાનપણા અને ગરીબા-
 ઇમાંથી મોકળા થઈ, વધારે અને વધારે નજદીક કદમ
 ભરીએ છેએ અને તે પગલાં ભરવામાં કૃતેહ પામીએ છેએ"
 એમ આસટિઆ કહેછે, અને વાપત જેમ જેમ પોતાનો
 રસતો આગળ કાપતો જાએ તેમ તેમ ઉપલી કીમતની
 'પુદરતી ભાઈબંધીની સ્થિતી' તરફ માણસ જાત પો-
 તાનાં પગલાં એથી પણ જુઆદા અને વધારે નજદીક ભર-
 વાને ધધરની ઇચ્છારીથી કરી શકિતવાન થાએ એવી ઉમેદ
 રાખી આ ભાષણ સમાપ્ત કરું છું.

૨૦૪. M. Bastiat. ૨૦૫. "The state of natural communion."

ઓછે ભાવે વેચવાનીછે.

માર્ગદરજનું તલેસમાતી પુતલું—(રેત
સના બરેનઝ ઇસટારીઝનો તરજુમો)વાલમ ૪

કીમત રૂ ૩—પોસ્તેજ રૂ ૧.

છુટક વાલમ ૧ ની કીમત રૂ ૧—પોસ્તેજ આ.

સુલેમાની સમશોહર—અથવા નિરદોષ નુરાની,
નાટક પાંચ અંકી—કીમત રૂ ૦, પોસ્તેજ આના બે.

શીરોજ પરીચેહરના નાટકમા ગવાયલાં
ગાયણો—કીમત આનો ૧, પોસ્તેજ આનો ૧.

વયોપારકોશ—કીમત રૂ ૩—પોસ્તેજ આના આઠ.

કુરસદનાં ગંધા સાલનાં બાર આંક—કીમત રૂ ૨)

કોઠ કુપર કમપની, મેડો ઇસટરીટ કોટ.

દોરાબજી જમશોદજીની કુઠ કાલબાદેવી સેક.

